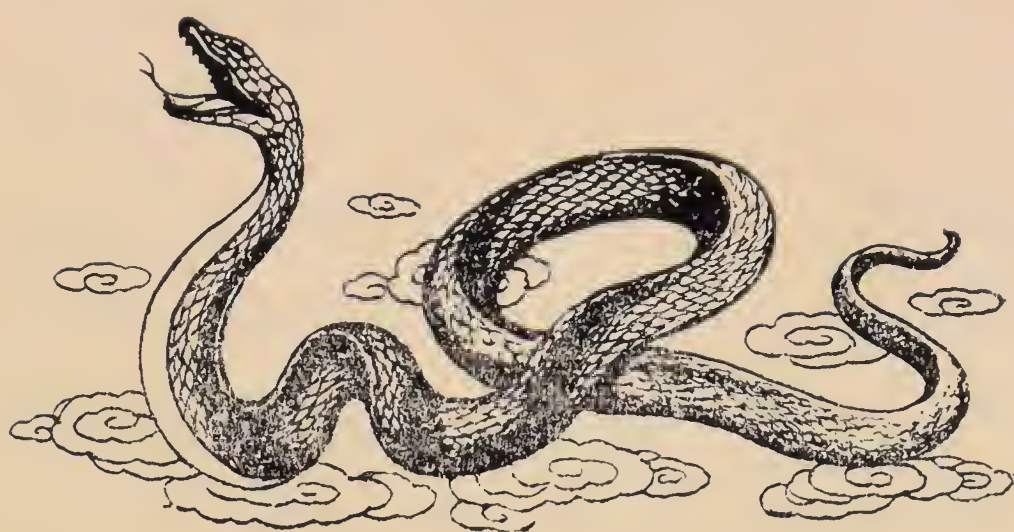

พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ

นายสงวน ปัจจักขภัติ

ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ. 2508

พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ

นายสงวน ปัจจักขภัติ

ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ. 2508

คำนำ

เจ้าภาพในการฌาปนกิจศพ นายสงวน ปัจจักขภัติ ได้แจ้งความประสงค์จะพิมพ์ **พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ** ที่ได้จัดพิมพ์ประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๕ บางตอน คือ ตั้งแต่หน้า ๑๓ ถึงหน้า ๘๔.

เรื่อง **พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ** เป็นเรื่องแสดงพระพุทธคุณแบบสั้น ๆ จบในตอนหนึ่ง ๆ ยกพระพุทธจรรยาเป็นต้นในทางต่าง ๆ ขึ้นชี้เป็นข้อสาธกแห่งธรรมจรรยาที่จะพึงถือเป็นเนตติได้โดยทั่ว ๆ ไป.

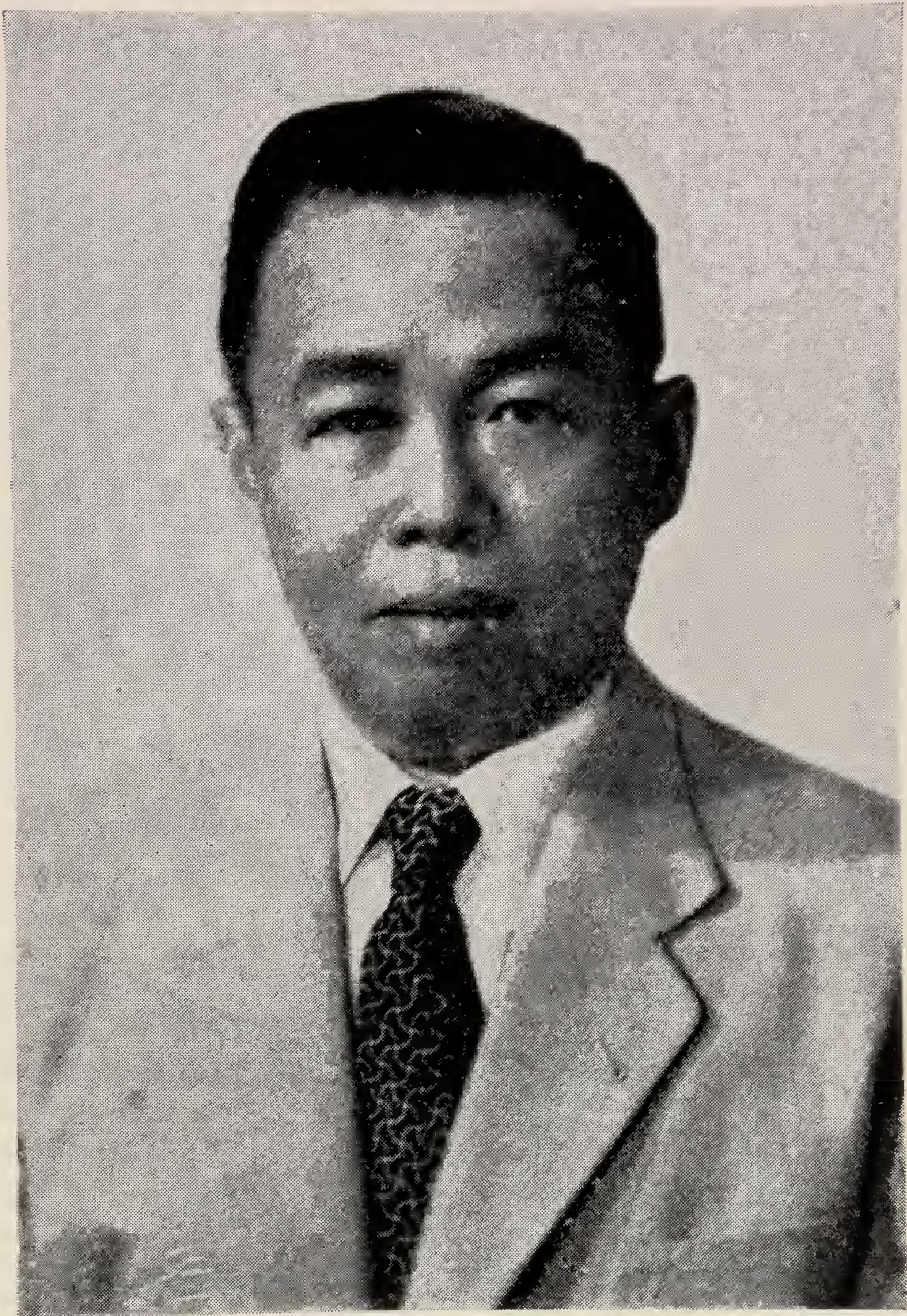
พระพุทธคุณนั้นกว้างใหญ่ไพศาลมาก ยิ่งคิด ยิ่งพิจารณา และปฏิบัติธรรม ก็ยิ่งเห็นประจักษ์ไปโดยลำดับ ทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมมีความเชื่อ ความเลื่อมใส เพิ่มพูนตั้งมั่นยิ่งขึ้น มีความปีติโสมนัส ประหนึ่งได้เฝ้าพระพุทธองค์เฉพาะพระพักตร์ สมตามพระพุทธดำรัส ที่ตรัสแก่พระวักกลิว่า "**ดูก่อนวักกลิ ประโยชน์อะไรด้วยกายเน่านี้ที่เธอเฝ้าดูแล้ว ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม**" ฉะนั้นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมเป็นผู้ได้เฝ้าพระพุทธองค์อยู่ตลอดเวลา และยิ่งเห็นพระพุทธคุณประจักษ์มากขึ้นโดยลำดับ.

ขออำนาจกุศลที่เจ้าภาพได้พิมพ์หนังสือนี้ แจกเป็นธรรมบรรณาการ สนองคุณผู้เป็นสามี เป็นบิดา จงสัมฤทธิ์ผลที่น่าพอใจ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขเกื้อกูล แด่นายสงวน ปัจจักขภัติ โดยฐานะตลอดไป.

พระสาสนโสภณ

วัดบวรนิเวศวิหาร

๑๘ พฤษภาคม ๒๕๐๘

นายสงวน ปั่จจักขภัติ

ชาตะ ๑๖ ตุลาคม ๒๔๔๘

มรณะ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๘

ประวัติย่อ นายสงวน ปั้จจักขภัติ

นายสงวน ปั้จจักขภัติ เป็นบุตรคนที่ ๓ ของพระประจักษ์ภักติการ และคุณนายพร้อม ปั้จจักขภัติ เกิดที่บ้านดอน อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี เมื่อวันจันทร์ที่ ๑๖ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๔๘ มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกันตามลำดับดังนี้

๑. นายประถม ปั้จจักขภัติ

๒. นายเจนกิจ ปั้จจักขภัติ

๓. นายสงวน ปั้จจักขภัติ

๔. นางหรรษา กาญจนาปั้จจ์

๕. นายจินต์ ปั้จจักขภัติ (ถึงแก่กรรม)

นายสงวน ปั้จจักขภัติ ได้ทำการสมรสกับคุณสุนี เมื่อพุทธศักราช ๒๔๗๐ มีบุตรธิดาดังนี้

๑. นางสุดา ลีลานุช พศ. บ. M. S. (WIS.)

๒. นางสาวสุมาลี ปั้จจักขภัติ

๓. นายสมศักดิ์ ปั้จจักขภัติ

๔. นางพนิดา เทพหัสดิน ณ อยุธยา กส.บ.

๕. นางสาวมาลินี ปั้จจักขภัติ ภ.บ.

๖. นายพิเชษฐ ปั้จจักขภัติ วท.บ. (ถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๐๗)

๗. ร.ต.ต. เสรี ปั้จจักขภัติ

เมื่อครั้งยังเป็นโสดอยู่โดยที่บิดาของนายสงวน ปั้จจักขภัติ (พระประจักษ์ภักดิ-การ) ท่านเป็นกรมการพิเศษของจังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นพ่อค้า เป็นผู้รับเหมาต้มกลั่นสุรา เป็นนายเหมืองแร่ และตั้งโรงสีสีข้าว จึงจำเป็นต้องติดต่อกับทางราชการเสมอ เมื่อท่านไปติดต่อไม่ได้ก็มักใช้ลูก ๆ ไปแทน และนายสงวน ปั้จจักขภัติ ก็มักไปทำธุระแทนท่านเสมอ จึงมีโอกาสได้รู้จักคุ้นเคยกับเจ้าหน้าที่และชอบอัธยาศัยจึงคบกัน

เป็นเพื่อนมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ ครั้นเมื่อนายสงวน ปัจจักขภัติ ได้ทำการสมรสและมีครอบครัวแล้ว จำเป็นที่จะต้องให้การศึกษาแก่บุตรธิดา จึงคิดย้ายภูมิลำเนาจากบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี เข้ามาอยู่ในจังหวัดพระนคร ในปีพุทธศักราช ๒๔๘๑ ได้เริ่มดำเนินการค้าโดยลงทุนเข้าหุ้นจัดตั้ง บริษัทสหเภสัชจำกัด ต่อมาได้ลงทุนเปิดร้านขายยาสำเร็จรูปของตนเองขึ้น โดยเอาราชทินนามของบิดาบางส่วนมาตั้งเป็น "ประจักษ์การแพทย์" ต่อมาได้เข้าหุ้นเปิดโรงงานทำน้ำมันมะพร้าวและเปิดบริษัทน่านน้ำไทยจำกัดมาเป็นลำดับ

นายสงวน ปัจจักขภัติ ได้เริ่มป่วยด้วยโรคหัวใจ เมื่อปี พ. ศ. ๒๕๐๐ มีความดันโลหิตสูง หัวใจโต และต่อมาเส้นโลหิตบางส่วนตีบ ทำให้อวัยวะบางส่วนเกือบเป็นอัมพาต แต่ได้รับการรักษาเยียวยาจนเกือบเป็นปกติ ต่อมาเมื่อเย็นวันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๐๗ ล้มป่วยด้วยโรคหัวใจอีก ได้เข้ารักษาตัวอยู่ในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์เป็นครั้งสุดท้าย ในระหว่างที่ป่วยอยู่ มีบุตร หลาน ญาติและมิตรพากันไปเยี่ยมเยียนถามข่าวคราวมิได้ขาด จนกระทั่งเช้าวันจันทร์ที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๐๘ นายสงวน ปัจจักขภัติ จึงได้ถึงแก่กรรมด้วยอาการสงบ รวมอายุได้ ๕๙ ปี ๔ เดือน

นายสงวน ปั้จจักขภัติ ถ่ายร่วมกับครอบครัว
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖

รำลึกถึงเพื่อนรักที่สุด

คุณสงวน ปัจจักขภัติ มีอัธยาศัยดี สุภาพเรียบร้อย น้ำใจโอบอ้อมอารี เป็นคนรักเพื่อนฝูงและพร้อมที่จะช่วยเหลือเพื่อนฝูงเสมอ จึงมีเพื่อนฝูงรักคุณสงวน ปัจจักขภัติ มาก เพื่อนฝูงที่เคยรักใคร่สนิทสนมกันมาเมื่อ ๓๐–๔๐ ปีก่อน ก็ยังคงรักใคร่สนิทสนมกันตลอดมา ในการสมรสบุตรธิดาของคุณสงวน ปัจจักขภัติ การปลงศพของนายพิเชษฐ ปัจจักขภัติ และการทำบุญบรรจุศพของคุณสงวน ปัจจักขภัติเอง เพื่อนฝูงที่รักใคร่ทั้งหลายมาพร้อมเพรียงกัน การมีเพื่อนฝูงที่รักใคร่มากหลายนี่เองคุณสงวน ปัจจักขภัติ จึงเป็นศูนย์รวมให้เพื่อนฝูงที่อยู่กันคนละทิศทางได้มาร่วมพบปะกันทุกงาน

ข้าพเจ้าพบกับคุณสงวน ปัจจักขภัติ ครั้งแรกที่บ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ครั้นเมื่อคุณสงวน ปัจจักขภัติ เข้ามาประกอบการค้าในพระนคร เราได้มีโอกาสพบกันบ่อยครั้ง มีความสนิทสนมกันมากขึ้น และต่อมาสมัยหนึ่งเราทำการค้าร่วมกันหลายอย่าง แต่ความรักใคร่และสนิทสนมมากยิ่งขึ้นมาจากเราได้ไปเที่ยวกันโดยลำพัง คุยกันตามลำพัง ก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่อคุณสงวน ปัจจักขภัติ เข้ามาเริ่มประกอบการค้าในกรุงเทพ ฯ เราใช้เวลาว่างตอนเย็นหรือตอนค่ำเดินคุยกันไปตามสบาย จากสถานการค้าของคุณสงวน ปัจจักขภัติ ที่เยาวราชไปถึงสวนลุมพินี นั่งพักพอหายเหนื่อยแล้ว เราเดินรอบเกาะลอยอีกหลายรอบ แล้วจึงเดินกลับ บางคราวมีเพื่อนฝูงไปสมทบด้วย ทำให้สนุกสนานยิ่งขึ้น เราตั้งวงคุยกันบนสนามหญ้ากลางเกาะลอยในสวนลุมพินี บางคนก็ลงเรือพายเล่นในสระน้ำ เราคุยกันสนุกสนานจนดึกจึงกลับ ห่างจากนั้นมาประมาณไม่น้อยกว่า ๓๐ ปี เราจึงมีโอกาสเริ่มต้นเดินกันใหม่ คราวนี้เดินจากสามยอดไปทางถนนเจริญกรุง เลี้ยวที่บริเวณหน้าโรงหนังโอเดียน กลับทางถนนเยาวราช เราเดินกันสัปดาห์ละครั้ง เว้นแต่สัปดาห์ไหนคุณสงวน ปัจจักขภัติ ไม่สบายจึงงด ต่อมาเราขยายการเดินไปถึงสถานีรถไฟหัวลำโพง เป็นระยะทางยาวกว่าเดิม การเดินในระยะหลังนี้เรามุ่งไปทางออกกำลังมากกว่าความสนุกสนาน เราคุยกันถึงชีวิตในหนหลัง คุยกันถึงเรื่องส่วนตัวเรื่องครอบครัวและเรื่องลูก ๆ เป็นเรื่องไม่สนุกสนานแต่ทำให้เรามีความสุข

การคุยกันถึงเรื่องลูก ๆ เป็นรายการใหญ่และเป็นเรื่องน่าสนใจยิ่งกว่าเรื่องใด ๆ เรามักจะจบการคุยกันด้วยเรื่องลูก ๆ เสมอ เฉพาะอย่างยิ่งลูก ๆ ของคุณสงวน ปัจจักขภัติ นั้นทำให้ปลื้มใจมาก เพราะเรียนดีและมีความประพฤติดีทั้ง ๗ คน หายากที่ครอบครัวใหญ่เช่นนี้จะพึงประสพ ข้าพเจ้าคิดว่าเป็นกุศลผลบุญที่คุณสงวน ปัจจักขภัติ และคุณสุนี ปัจจักขภัติ ได้รับเป็นการตอบแทนคุณธรรมความดี ให้เห็นประจักษ์ในภพนี้

คุณสงวน ปัจจักขภัติเป็นคนใจบุญนอกจากการตกบาตรเป็นประจำแล้ว ยังหาโอกาสร่วมการกุศลอื่น ๆ อยู่เสมอ ข้าพเจ้าหวังว่ากุศลผลบุญที่คุณสงวน ปัจจักขภัติได้ทำไว้มากหลาย ประกอบกับแรงความรักใคร่จากเพื่อนฝูงคงจะเป็นแรงส่งคุณสงวน ปัจ-จักขภัติ ไปพบความสำราญในสันติภพชั่วนิรันดร

บัดนี้คุณสงวน ปัจจักขภัติ เพื่อนรักที่สุดของข้าพเจ้า ได้จากไปแล้ว ข้าพเจ้าขาดเพื่อนที่คุยกันตามลำพังอย่างมีความสุข ข้าพเจ้าขาดเพื่อนที่เดินไปด้วยกันตามลำพัง เมื่อถึงวาระที่ข้าพเจ้าจะต้องจากไป และบังเอิญได้ไปพบคุณสงวน ปัจจักขภัติ ในภพอื่นก็ไม่แน่ใจว่าเราจะมีสิทธิ มีโอกาสหรือจะได้รับอนุญาตให้นั่งคุย เดินคุยกันสนุกสนานและมีความสุขดังเช่นในโลกมนุษย์นี้.

จำลอง เทวคล

เมษายน ๒๕๐๘

ด้วยความอาลัย

ถึงแม้ว่าเจ้าของนาม "สงวน ปัจจักขภัติ" จะดับศูนย์ไปแล้วซึ่งรูปขันธ์และสังขาร แต่คุณธรรมความดีของนามนั้น ซึ่งได้ปรากฏต่อบรรดาญาติมิตรและผู้รู้จักคุ้นเคยทั้งหลาย ยังคงถูกทิ้งเหลืออยู่เบื้องหลัง ให้เป็นที่ระลึกถึงต่อไปตลอดกาลนาน

นอกจากความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่โอบอ้อมอารีแล้ว คุณสงวน ปัจจักขภัติ ยังเป็นผู้ที่ตามใจและไม่เคยขัดใจเพื่อนฝูง ชนิดว่าอะไรว่าตามกัน จะไปไหนก็ไปกัน บางคราวแม้ตนเองจะไม่ค่อยสบายหรือมีกิจธุระ แต่เมื่อถูกเพื่อน ๆ ชักชวน ก็ไม่มีการอิดเอื้อนหรือขอตัว แสดงให้เห็นว่าคุณสงวน ปัจจักขภัติเอาใจเพื่อนเหนือกว่าการเอาใจตัวเป็นประมาณ

คุณสมบัติอันสำคัญของคุณสงวน ปัจจักขภัติที่เห็นได้ประจักษ์ชัดอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ ความเป็นผู้มีสัจวาจา สัมมาวาจา และการพูดจาประสาซื่อเป็นที่สุด เรื่องราวต่าง ๆ ในการเจรจาพาทีก็นิยมหันเหไปในทางด้านดีอยู่เสมอ พยายามอย่างยิ่งในอันที่จะไม่ให้เป็นพิษเป็นภัยหรือระคายเคืองใจของผู้ใด ไม่ว่าด้วยคำพูดหรือการกระทำของตน และมีความเกรงอกเกรงใจต่อบุคคลที่ได้เสวนาโดยทั่วไปจนกระทั่งลูกหนี้ของตัวเองก็ไม่มียกเว้น

ทั้งนี้ หาใช่เป็นกรณีที่พังเพยกันอยู่ว่า "คนที่ตายไปแล้ว ก็ดีทั้งนั้น" ไม่ เพราะคำปรารภทำนองสดุดีดังกล่าว มักได้ยินได้ฟังกันในระหว่างญาติมิตรและเพื่อนฝูงเสมอไปในสมัยที่คุณสงวน ปัจจักขภัติยังมีชีวิตอยู่เช่นเดียวกับเมื่อหาชีวิตไม่แล้ว

อันบุคคลที่มีน้ำใจดีต่อคนทั่วไป เฉพาะอย่างยิ่งต่อ ภรรยา บุตร พี่น้อง ญาติมิตรเช่นคุณสงวน ปัจจักขภัตินี้ ถึงหากจะไม่เป็นคนสำคัญ หรือมีนามกรรุ่งโรจน์แพร่หลายในวงสังคมก็ตาม แต่คนเล็ก ๆ ขนาดคุณสงวน ปัจจักขภัตินี้แหละ เมื่อถึงแก่กรรมไป ก็ย่อมเป็นที่สุดแสนเสียดายด้วยความอาลัย และระลึกถึงจากผู้ที่รู้จัก

จริง ๆ มิใช่เพียงผิวเผิน อย่างท่วมท้นมิรู้วาย และเชื่อว่า แม้แต่สัปเหร่อก็คงจะเสียดายและเสียใจในมรณกรรมของคนดี ๆ เช่น คุณสงวน ปี่จจักขภตบ้างเหมือนกัน

ขอดวงวิญญาณของคนซื่อและบริสุทธิ์ผู้นี้ จงได้เสวยทิพยสุขในสัมปรายภพทุกขณะเถิด.

เสนอ บุณยเกียรติ

๒๐ พ.ค. ๒๕๐๘

ระลึกถึง

คุณสงวน ปัจจักขภัติ

คุณสุนี ปัจจักขภัติ ได้แจ้งให้ทราบว่า ราวเดือนพฤษภาคม ๒๕๐๘ นี้ จะทำการฌาปนกิจศพคุณสงวน ปัจจักขภัติผู้สามี กำลังรวบรวมประวัติและเรื่องอื่น ๆ เพื่อพิมพ์แจกในงานตามประเพณี ทั้งได้แสดงความปรารถนาให้ข้าพเจ้าเขียนเล่าเรื่อง หรือคำอาลัยอันเกี่ยวกับสามีของเธอด้วย ข้าพเจ้ารับปฏิบัติด้วยความเต็มใจ เพราะเคยเป็นเพื่อนชอบพอรักใคร่สนิทสนมประดุจญาติมานานราว ๔๕ ปี.

ผู้เขียนได้เริ่มรับราชการที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี เมื่อปี พ. ศ. ๒๔๖๗ คุณสงวน ปัจจักขภัติ ซึ่งเป็นบุตรคนที่สามของคุณพระประจักษ์ภักดิการเวลานั้นยังเป็นโสดอยู่ ได้เริ่มรู้จักมักคุ้นกัน ก็โดยเหตุที่บิดาของคุณสงวน ปัจจักขภัติ ท่านเป็นกรมการพิเศษของจังหวัด เป็นพ่อค้า เป็นผู้รับเหมาต้มกลั่นสุรา เป็นนายเหมืองแร่ และตั้งโรงสีข้าว ฯลฯ ต้องติดต่อกับทางราชการเสมอ เมื่อท่านไปติดต่อไม่ได้ก็มักจะใช้ลูก ๆ ไปแทน และคุณสงวนนี่แหละที่ไปแทนเสมอ เราจึงได้เริ่มรู้จักคุ้นเคยกันเรื่อยมา คุณพระประจักษ์ภักดิการ ท่านเป็นผู้ที่มีน้ำใจโอบอ้อมอารีแก่ชนทุกชั้น ใครได้รับทุกข์ร้อนอะไรไปบอกท่าน ๆ มักจะช่วยเหลือเสมอ นอกจากนี้ยังรับหน้าที่เป็นผู้ไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทระหว่างชาวจีนและชาวไทย มิให้มีเรื่องต้องรกโรงศาลอยู่บ่อย ๆ บางฤดูกาลน้ำในแม่น้ำตาปีเค็ม ราษฎรใช้รับประทานไม่ได้ ท่านก็จะเอาเรือไปบรรทุกน้ำจืดทางเหนือน้ำมาให้เป็นทาน จนกว่าน้ำในแม่น้ำจะจืดเพราะบ้านดอนหาน้ำบ่อที่จืดรับประทานยาก ความดีของคุณพระประจักษ์ภักดิการนั้น เมื่อท่านได้ถึงแก่กรรมไปแล้ว ยังมีผู้ให้สมญาท่านว่า "บ้านดอนเจ๊กนั้ง" (บ้านดอนมีคนเดียว) เห็นจะหมายความว่าบ้านดอนจะมีใครดีเท่าท่านไม่ได้ในเรื่องความโอบอ้อมอารี หรือความช่วยเหลือ สำหรับบุตรของท่านที่เป็นชายมีอยู่ห้าคน หญิง หนึ่งคน อุปนิสัยใจคอมีส่วนเหมือนกับท่านมาก จะมีบางท่านที่ไม่ยอมเสียเปรียบแก่ผู้ที่เอาเปรียบ โดยเฉพาะคุณสงวนนั้นนับได้ว่าถอดแบบ

ท่านมาทีเดียว เพื่อนฝูงทุกคนจะต้องบอกเป็นเสียงเดียวกันว่า คุณสงวน เป็นผู้ที่ไม่เอารัดเอาเปรียบเพื่อน เป็นผู้ให้ปัน เป็นผู้ยอมเสมอแม้จะเสียเปรียบ เพื่อรักษามิตรภาพแห่งการเป็นเพื่อน เป็นผู้ที่ประพฤติตัวไม่ยอมให้ผิดกฎหมาย เป็นผู้ช่วยเหลือเพื่อนเมื่อได้รับทุกข์

เมื่อคุณพระผู้บิดาได้ถึงแก่กรรมแล้ว คุณสงวน ก็เข้ากรุงเทพ ฯ ทำการค้าขาย โดยเป็นผู้จัดการบริษัทสหเภสัช ซึ่งคุณสงวนและพี่ ๆ เป็นหุ้นส่วนอยู่ด้วย ต่อมาก็ได้เปิดร้านขายยาสำเร็จรูปตัวเองขึ้น โดยเอาราชทินนามของบิดาบางส่วนมาตั้งเป็นบริษัทประจักษ์การแพทย์อยู่จนกระทั่งบัดนี้ เมื่อคุณสงวน ปัจจักขภัติ เข้ามาอยู่กรุงเทพ ฯ ข้าพเจ้ายังอยู่ที่หัวเมือง ได้เคยเข้ามาพักอาศัยกับคุณสงวนหลายครั้ง ในครั้งหนึ่งได้เข้ามาพัก เมื่อเข้ามารักษาตัวตอนตัดไส้ติ่ง และอีกครั้งหนึ่งตอนย้ายเข้ามาประจำที่กรุงเทพ ฯ ยังหาที่อยู่ไม่ได้ ต้องอาศัยพักอยู่กินกับคุณสงวนหลายเดือน โดยที่ไม่ได้เสียค่าใช้จ่ายอะไรเลย ทั้งนี้เพราะคุณสงวนไม่ยอมรับค่าตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น

สุขภาพของคุณสงวนในบั้นปลายชีวิต มีเจ็บบ่อย ๆ มีปอดชื้นหัวใจโต ครั้งหลังสุดเส้นโลหิตในสมองถูกอุด ทำให้อวัยวะบางส่วนจะเป็นอัมพาต แต่แล้วก็ได้รักษาเยียวยามาจนกระทั่งเกือบเป็นปรกติ แต่แล้วก็กลับเป็นขึ้นอีก ต้องไปรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาลจุฬา ฯ จนกระทั่งได้จากไปโดยอาการอันสงบ ในระหว่างป่วยข้าพเจ้าได้ไปเยี่ยมหลายครั้ง และก็รู้สึกว่าอาการดีขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งกำหนดวันจะกลับบ้าน แต่แล้วก็ได้รับโทรศัพท์จากลูกสาวของคุณสงวนว่าพ่อเสีย ๆ แล้ว ซึ่งทำให้ข้าพเจ้าใจหายวาบโดยไม่นึกคิดไว้ก่อนว่าคุณสงวนจะด่วนจากเราไป คุณสงวนเป็นเจ้าหนี้บุญคุณแก่ข้าพเจ้ามาก ข้าพเจ้ายังมิได้ตอบแทนบุญคุณให้สมกับที่คุณสงวนได้ให้แก่ข้าพเจ้า และครอบครัวของข้าพเจ้าเลย จึงหวังว่าในชาติหน้าถ้าเราได้เกิดร่วมกันอีก ก็จะขอตอบแทนบุญคุณให้สาสม ในชาตินี้ที่จะทำได้ก็มีอยู่ทางเดียว คือข้าพเจ้าจะทำบุญกุศลและอธิษฐานจิตส่งไปให้แก่คุณสงวน ปัจจักขภัติ โดยขอให้คุณสงวน ได้รับอานิสงส์แห่งบุญกุศลนั้นโดยครบถ้วน และขอให้วิญญาณไปสู่สุคติในสัมปรายภพชั่วตลอดกาลนานเทอญ

ขุนโลหภูมิพิทยานุการ

๒๔ เมษายน ๒๕๐๘

อาลัยซำเสี่ย (คุณสงวน ปัจจักขภัติ)

ในวันที่ทราบข่าวมรณกรรมของซาเสี่ยนั้น ข้าพเจ้ารู้สึกใจหายวาบ และรู้สึกสลดใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะมั่นใจอยู่เสมอว่าอย่างไรเสียก็ดี ข้าพเจ้าต้องตายก่อนซาเสี่ยแน่นอน ด้วยเหตุผลที่ว่าข้าพเจ้ามีอายุแก่กว่าซาเสี่ยหลายปี ทั้งเป็นคนขี้โรค และอยู่ห่างจากวงการหยูกยารักษาพยาบาลต่าง ๆ ซาเสี่ยอายุไม่แก่มากนัก ทั้งอยู่ในร้านยา และมีความรู้เรื่องสุขวิทยาอนามัยดีกว่าข้าพเจ้าหลายเท่า ไม่น่าจะมาด่วนเสียชีวิตในระยะนี้ รู้สึกอาลัยต่อการมรณกรรมของซาเสี่ยเสียจริง ๆ

คนเราเกิดมาแล้ว เป็นความจำเป็นอย่างยิ่ง จะต้องหาที่พึ่งไว้ประจำตนทุก ๆ คน เพราะคนที่ไม่มีที่พึ่งนั้น ย่อมเปล่าเปลี่ยวว้าเหว่เราเรียกกันว่าเป็นคนอนาถา ไม่มีใครอยากได้ชื่อว่าเป็นคนอนาถา ข้าพเจ้ายึดมั่นเอาซาเสี่ยเป็นที่พึ่งตลอดมา เพราะนับแต่เราทั้งสองได้รู้จักคบหาสมาคมเป็นเพื่อนรักกันตลอดเวลาประมาณ ๔๐ ปีเศษ ต่างก็ได้บำเพ็ญประโยชน์พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันมาเป็นอย่างดีปราศจากการผิดพ้องหมองใจแม้แต่ครั้งเดียว ซาเสี่ยได้ทำคุณประโยชน์ให้แก่ข้าพเจ้าเป็นอย่างมาก นับแต่ให้ปันสิ่งของให้ที่พักอาศัย ตลอดจนการเลี้ยงอาหารการรับประทาน และแนะนำความรู้บางประการเตือนสติเมื่อพลั้งเผลอ ถึงกับข้าพเจ้าได้ออกปากฝากผีฝากไข้ไว้กับซาเสี่ย ซาเสี่ยก็รับคำ ฉะนั้นในการมรณกรรมของซาเสี่ยในครั้งนี้ จึงไม่เพียงแต่ข้าพเจ้าจะเศร้าโศกอาลัยเพียงอย่างเดียว ข้าพเจ้าต้องว้าเหว่ใจในการขาดมิตรอันเป็นที่พึ่งคนสำคัญไปทั้งไม่ทราบว่าจะหาใครให้เป็นที่พึ่งได้เท่าซาเสี่ยในโอกาสต่อไปข้างหน้า

คนดีคือคนมีความประพฤติดี มีใจดี มีใจสะอาด มีใจสูง ข้าพเจ้ารู้สึกว่า ซาเสี่ยเป็นคนดีจริง ๆ จะเห็นได้จากที่ซาเสี่ยมีมิตรสหายเป็นคนดีจำนวนมาก บรรดาพี่ ๆ น้อง ๆ และบุตรหลานในสกุลปัจจักขภัติรักใคร่นับถือซาเสี่ยโดยทั่วหน้ากัน ซาเสี่ยเป็นผู้ตั้งอยู่ในความสม่ำเสมอ จะรักใครเกลียดใครมิได้แสดงให้ออกนอกหน้าแต่ประการใด ได้บำเพ็ญตนให้เป็นคุณประโยชน์แก่ญาติมิตรทั้งหลายทั่วถ้วนหน้ากันไม่คิดเอารัดเอาเปรียบผู้ใด ได้เลี้ยงคนให้เป็นคนขึ้นมาเป็นจำนวนมิใช่น้อย มีนิสัยมั่นอยู่ในศีลธรรม

ทุกประการ ขอให้ซาเสี่ยรู้เถอะว่า ทำอย่างไรจึงจะดี ซาเสี่ยจะได้ลงมือพยายามปฏิบัติให้สำเร็จผลโดยฉับพลัน และถ้ารู้ว่าอะไรไม่ดี จะพยายามละเว้นโดยเด็ดขาดทันที ซาเสี่ยรักความสะอาดอย่างยิ่งยวด

ซาเสี่ยล่วงลับไปแล้ว แต่ภาพและคุณงามความดีของซาเสี่ยยังสดชื่นประทับใจข้าพเจ้าอยู่เป็นประจำ ข้าพเจ้าจะลืมซาเสี่ยคนดีของข้าพเจ้าเสียมิได้เลย ข้าพเจ้ารักซาเสี่ยที่สุด อาลัยซาเสี่ยที่สุด วิญญาณอันบริสุทธิ์ของซาเสี่ยสถิตอยู่ ณ ภพใด ขอจงเป็นสุข เป็นสุข เป็นสุขตลอดกาลนาน.

บุญกุศลอันใดอันข้าพเจ้าได้บำเพ็ญไว้บ้างในโลกนี้ แม้เล็กน้อยเช่นการบรรพชาอุปสมบทเป็นต้น ข้าพเจ้าขออุทิศส่วนกุศลนั้นให้ถึงซาเสี่ยผู้ล่วงลับไปแล้วนั้นด้วย.

ขุนวิชชาสุทธิ์

๒๑ มี.ค. ๒๕๐๘

คำไว้อาลัย

คุณพ่อผู้เป็นที่รักและเคารพยิ่งของลูก คุณพ่อเต็มไปด้วยความเสียสละเพื่อลูก รักและห่วงใยลูกอยู่เสมอ คุณพ่อผู้ให้แต่ความกรุณาปรานีแก่ลูก พยายามอบรมสั่งสอนให้ลูกมีความมานะอดทนและประพฤติแต่ความดี อุปการะให้การศึกษาแก่ลูก ๆ เป็นอย่างดี คุณพ่อซึ่งลูกมีความภูมใจว่าลูกช่างมีบุญวาสนาที่ได้เกิดมาเป็นลูกของคุณพ่อ บัดนี้ คุณพ่อที่รักและเคารพยิ่งของลูกได้จากไปแล้ว ไม่มีโอกาสจะกลับมาให้ความรักความอบอุ่นแก่ลูกได้อีก แม้ว่าลูกจะตระหนักดีว่า การเกิด แก่ เจ็บ ตาย จะเป็นสิ่งธรรมดาของโลก ไม่มีผู้ใดจะหลีกเลี่ยงได้ก็ตาม ลูกก็ยังมีความอาลัยอาวรณ์ถึงคุณพ่ออยู่เป็นนิจ

ในการจากไปอย่างไม่คาดฝันของคุณพ่อ นำความวิปโยคมาสู่ลูกหลานญาติพี่น้องและเพื่อนฝูงอย่างสุดซึ้ง โดยที่ลูกยังไม่มีโอกาสสนองคุณของคุณพ่อ ให้ความสุขความสบายแก่คุณพ่อให้สมกับที่คุณพ่อได้อุตส่าห์เลี้ยงลูกมา และเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อลูกทุกอย่าง พระคุณของคุณพ่อนั้นเหลือล้น ลูกไม่เคยคิดเลยว่าคุณพ่อจะจากลูกไปเร็วเช่นนี้ ขอผลานิสงส์กุศลบุญ ซึ่งลูกบำเพ็ญให้คุณพ่อ และกุศลผลบุญ คุณงามความดีทั้งมวลที่คุณพ่อได้กระทำไว้ จงดลบันดาลให้คุณพ่อได้ประสบความสุขสงบดำรงอยู่ในสุ-คติภพโดยเกษมสำราญ พร้อมด้วยความบริสุทธิ์ผุดผ่องของดวงวิญญาณ อันเป็นที่อาลัยรักของลูก และลูกยังคงระลึกถึงอยู่เสมอ

โอ้เทวาปรานีสิ้นแล้ว พรากโพธิ์แก้วด่วนดับกลับสู่สรวง
ดังประทีปช่วงโชติโรจน์รุ่งดวง สูญแสงล่วงลาลับลงฉับพลัน
ท่านผู้เคยอุปการะเอาใจใส่ เสริมส่งให้วิชาประเสริฐสรร
ทั้งสู้ทนเหนื่อยยากสารพัน เพื่อเรานั้นเป็นสุขทุกทั่วคน
ยังจำได้รอยยิ้มพริ้มจิตเมต ยังอุ่นเกศโอวาทท่านฝึกฝน
ยังฝังจิตติดใจในยุบล ยังยินยลก้องหูอยู่มิหาย
พระคุณท่านนั้นหนาค่าล้ำเลิศ ขอเทพเทอดโอบอ้อมน้อมถวาย
นำวิญญาณบริสุทธิ์สุดบรรยาย สู่ที่หมายคือสวรรค์ชั้นสุดเอย

จากลูก

คำไว้อาลัย

เตี่ยได้เริ่มป่วยด้วยโรคหัวใจมาแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ และได้เริ่มหาหมอรักษาแต่นั้นเรื่อยมา ปกติเตี่ยเป็นผู้ระมัดระวังรักษาตัวดีมาก เมื่อร่างกายรู้สึกผิดปกติก็จะรีบปรึกษาหมอหายารับประทาน ผมจึงไม่คิดว่าเตี่ยจะด่วนจากคุณแม่และลูก ๆ ไปเร็วอย่างนี้ เคยคิดอยู่เสมอว่าหัวใจของเตี่ยไม่ปกติอายุเตี่ยคงไม่ยืน แต่คิดว่าอย่างไรเสียเตี่ยต้องอายุยืนมากกว่านี้ ตลอดชีวิตของเตี่ยได้เคร่งเครียดตรากตรำทำงานเหน็ดเหนื่อยกับการค้าขายมาแต่สมัยเมื่อหนุ่ม ๆ ระหว่างสงครามโลกครั้งที่สองกิจการค้าเจริญรุ่งเรือง เตี่ยได้ลงทุนเข้าหุ้นเปิดบริษัทน่านน้ำไทย มีเรือเดินทะเล และนอกจากได้เปิดบริษัทประจักษ์การแพทย์จำกัด ประกอบการค้าขายยา และผลิตยาสำเร็จรูปแล้ว ยังได้เข้าหุ้นเปิดโรงงานทำน้ำมันมะพร้าวอีกด้วย ซึ่งในระยะนั้นการเงินหมุนเวียนดี และชีวิตในครอบครัวมีความสุขมาก พวกลูก ๆ ทุกคนได้รับการศึกษาดี ได้เข้าโรงเรียนดี ๆ และเรียนสำเร็จปริญญาหลายคนสำหรับตัวผมเองได้มีโอกาสไปศึกษาที่ปีนังตั้งแต่อายุ ๑๖ ปี ซึ่งได้รับประโยชน์ทางด้านภาษานำมาประกอบอาชีพปฏิบัติงานอยู่ที่บริษัทล๊อกซ์เล่ย์ (กรุงเทพ ฯ) จำกัด ซึ่งเป็นสถานที่ทำงานแห่งแรกนับตั้งแต่ได้เรียนสำเร็จจากโรงเรียนกระทั่งจนบัดนี้ ซึ่งผมเองรู้สึกพูมใจที่ได้รับความอบอุ่นจากบริษัท ฯ ตลอดทั้งกรรมการผู้บริหารงานทุกท่านซึ่งได้ให้โอกาสสนับสนุนให้ผมได้เจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงานขึ้นมาเป็นลำดับ ซึ่งผมมีความพูมใจที่ได้ก้าวมาไม่แพ้บรรดาเพื่อน ๆ

ผมเคยคิดและตั้งใจอยู่เสมอเมื่อเตี่ยแก่ตัวลงไป จะให้เตี่ยพักผ่อนอย่างสบายไม่ต้องยุ่งเรื่องค้าขาย เพราะเตี่ยได้เหน็ดเหนื่อยมามากพอแล้ว และเป็นโอกาสของลูก ๆ ที่จะตอบสนองพระคุณของท่านที่ได้ชุบเลี้ยงและให้ลูก ๆ ได้เล่าเรียนจนเติบใหญ่ แต่เป็นที่น่าเสียดายที่ผมยังไม่มีโอกาสได้ตอบสนองพระคุณของท่านสมดังที่ได้ตั้งจิตหวังไว้

ครั้งสุดท้ายเตี่ยได้เข้าโรงพยาบาลจุฬา ฯ เมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๗ คุณแม่และลูก ๆ ทุกคน ไม่มีใครคิดเลยว่าเป็นครั้งสุดท้าย และเตี่ยจะไม่มีโอกาสกลับมาอยู่บ้านให้ความอบอุ่นกับคุณแม่และลูก ๆ อีก ระหว่างที่ป่วยอยู่ได้รับการดูแลรักษา

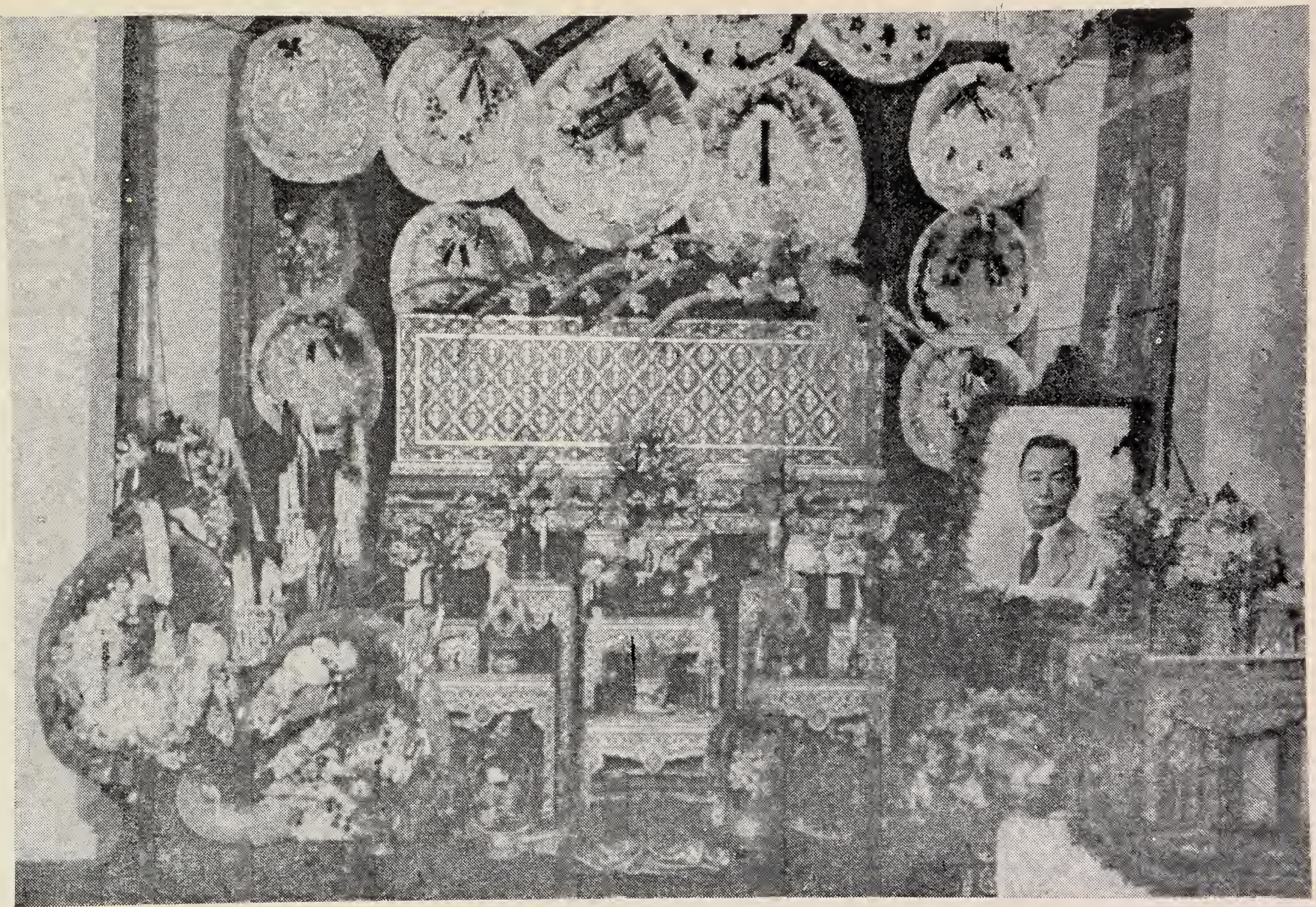
พยาบาลอย่างใกล้ชิดจากนายแพทย์ นางพยาบาล และคุณแม่ซึ่งคอยปรนนิบัติเตี่ยอยู่อย่างใกล้ชิดที่สุด และเป็นผู้ที่เหน็ดเหนื่อยมากที่สุด ระหว่างที่ป่วยอยู่ได้มีญาติพี่น้องตลอดจนมิตรสหายได้มาเยี่ยมเยียนถามข่าวคราวไม่ขาดสาย มาระยะหลัง ๆ ทั้งคุณแม่และลูก ๆ ยิ่งค่อยคลายความกังวล เพราะทราบจากนายแพทย์ถึงผลการรักษาและอาการของเตี่ยว่าหัวใจดีขึ้น และความดันโลหิตไม่สูงนัก นอกจากมีโรคแน่นท้อง แน่นหน้าอกซึ่งรบกวนเตี่ยบ้างเป็นครั้งคราว เตี่ยเคยปรารภถึงเรื่องมาอยู่โรงพยาบาลหลายวันแล้วผมยาวรู้สึกรำคาญ อยากให้หาช่างมาตัดผมให้ อยากอาบน้ำ ลูก ๆ ยังบอกว่าอีกไม่กี่วันเตี่ยก็จะหายและกลับบ้านได้แล้ว แต่ทุกอย่างที่ลูกพูดไว้กลับกลายเป็นความฝันทั้งสิ้น

ผมมาทราบข่าวเมื่อวันจันทร์เช้าที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๘ เมื่อมาถึงที่ทำงานตอนเช้าให้รีบไปโรงพยาบาลด่วน ผมเพียงแต่คิดว่าอาการของเตี่ยคงไม่สู้ดี ได้รีบมาโรงพยาบาลทันที ซึ่งในระหว่างทางไม่คิดเลยว่าเตี่ยจะสิ้นใจเสียแล้วเมื่อ ๗.๐๐ น. พวกลูก ๆ ไม่ทันได้เห็นเตี่ยสิ้นลมหายใจครั้งสุดท้าย เตี่ยสิ้นใจด้วยอาการสงบ โดยเส้นโลหิตในสมองถูกอุด ยังความเศร้าสลดเสียใจอย่างสุดซึ้งแก่คุณแม่และลูก ๆ ทุกคน แม้พรหมลิขิตให้เราทุกคนต้องมาถึงจุดจบของชีวิต แต่สำหรับเตี่ยเราทุกคนยังคิดว่าบั้นปลายของชีวิตนั้นมาเร็วเกินไป

เตี่ยเป็นผู้มีเมตตากรุณา โอบอ้อมอารี เป็นที่รักใคร่นับถือของเพื่อนฝูงทุกคนไม่คิดเอารัดเอาเปรียบผู้ใด เป็นผู้ให้ปัน เป็นผู้ยอมเสมอแม้จะเสียเปรียบและคอยช่วยเหลือเพื่อนฝูงเมื่อได้รับทุกข์ ผมยังพูมใจ เมื่อวันตั้งศพ บำเพ็ญกุศลตลอดทั้ง ๗ คืนจนถึงวันบรรจุศพ ได้มีญาติมิตรสหายของเตี่ยและของลูก ๆ พร้อมใจกันมาฟังสวดกันคับคั่งตลอดทั้ง ๗ คืน ซึ่งบางท่านได้เดินทางจากต่างจังหวัดไกล ๆ โดยได้สละเวลามาเป็นเกียรติไว้อาลัยแก่ดวงวิญญาณของเตี่ยผู้ล่วงลับไปแล้วเป็นครั้งสุดท้าย ซึ่งทำให้คุณแม่และลูก ๆ อดปลื้มปีติเสียมิได้ ที่คุณงามความดีของเตี่ยที่ได้ทำไว้เป็นประจักษ์พยานอยู่แล้ว ซึ่งผมถือโอกาสขอบพระคุณทุก ๆ ท่านในนามของคุณแม่และลูก ๆ ไว้ ณ ที่นี้ด้วย

เตี่ยเป็นคนใจบุญ ชอบทำบุญตักบาตรอยู่เนืองนิจมุ่งแต่บำเพ็ญความดี เพื่อประโยชน์ทั้งในภพนี้และภพหน้าด้วยผลแห่งความดี ลูกขออธิษฐานให้วิญญาณของเตี่ย จงไปสู่สุคติภพ และขอให้ลูกได้เกิดเป็นลูกของเตี่ยอีกในชาติหน้า.

สมศักดิ์ ปัจจักขภัติ

คืนวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๘ ณ วัดเทพศิรินทราวาส

ภรรยา บุตร ธิดา และหลาน

ภรรยา บุตร ธิดา ญาติพี่น้อง และหลาน

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

สมบัติ วิบัติ ทั้ง ๒ คำนี้ คงเคยได้ยินอยู่ด้วยกัน กรรมจะให้ผลเมื่อไร เกี่ยวแก่เหตุทั้งสองนี้ ซึ่งได้แจ้งแก่พระญาณของพระพุทธเจ้า สมบัติมี ๔ คือ คติสมบัติ ถึงพร้อมด้วยคติ ได้แก่ไปเกิดดีหรือไปเป็นอะไรที่ดี อุปธิสมบัติ ถึงพร้อมด้วยอัตตภาพ ได้แก่มีร่างกายสมบูรณ์ งดงาม กาลสมบัติ ถึงพร้อมด้วยกาล ได้แก่อยู่ในกาลสมัยที่ดีมีสุขสมบูรณ์ ปโยคสมบัติ ถึงพร้อมด้วยการประกอบ ได้แก่ประกอบกรรมถูกต้องเหมาะดีในปัจจุบัน ในขณะที่บุคคลกำลังเจริญด้วยสมบัติ ๔ เหล่านี้อยู่ กำลังอยู่ในฐานะหรือภาวะที่ดี เช่นเป็นนั่นเป็นนี่ ซึ่งมีอำนาจวาสนากำลังมีอัตตภาพแข็งแรง กำลังอยู่ในกาลสมัยแห่งการมีอำนาจวาสนาของตน กำลังประกอบกรรมถูกต้องเหมาะดีอยู่ เมื่อเป็นเช่นนี้ กรรมชั่วที่ทำไว้ซึ่งไม่หนักเกินกว่าน้ำหนักของสมบัติเหล่านี้ ก็ยังรั้งรออยู่ไม่ให้ผล ส่วนกรรมดีที่ทำไว้กำลังมีโอกาสให้ผลอย่างเต็มที่ ต่อเมื่อวิบัติทั้ง ๔ อันตรงกันข้ามมาถึง กรรมชั่วจึงจะให้ผล วิบัติทั้ง ๔ คือ คติวิบัติ วิบัติด้วยคติ ได้แก่ไปเกิดไม่ดี ไปเป็นอะไรที่ไม่ดี หรือสิ้นอำนาจวาสนาลงไป อุปธิวิบัติ วิบัติด้วยอัตตภาพ ได้แก่ร่างกายเกิดโรคพิกลพิการ หมดสมรรถภาพจะทำอะไรได้ กาลวิบัติ วิบัติด้วยกาลสมัย ได้แก่ถึงกาลสมัยเดือดร้อนหมดสุข หมดอำนาจวาสนา หมดทรัพย์เป็นต้น ปโยควิบัติ วิบัติด้วยการประกอบกรรม ได้แก่ประกอบกรรมผิดพลาด เพราะเกิดเห็นผิดเป็นชอบขึ้น ดังคำว่า วินาสกาเล วิปริตพุทฺธิ ในคราวพินาศให้รู้เห็นวิปริตไปจึงคาดการ ทำการอะไรผิดพลาดไปหมด เมื่อเป็นเช่นนี้ กรรมชั่วที่ทำไว้ ก็พรั่งพรูกันเข้ามาให้ผล ส่วนกรรมดีที่ทำไว้ซึ่งมีน้ำหนักอ่อนกว่า ก็ยังต้องรั้งรออยู่ก่อน พระอาจารย์แสดงตัวอย่างเปรียบเทียบว่า เหมือนอย่างว่าบุรุษผู้หนึ่งรับราชการเป็นเจ้าเมืองแห่งหนึ่ง แต่บุรุษนั้นมิได้ปฏิบัติหน้าที่โดยชอบ ไปข่มขู่ถือเอาทรัพย์ของประชาชน แต่ก็ยังไม่มีใครอาจจะฟ้องร้องว่ากล่าว บุรุษนั้นกำเริบยิ่งขึ้น จนความชั่วปรากฏถึงกับถูกพักสอบสวน และมีประกาศให้ประชาชนที่ถูกข่มเหงร้องทุกข์กล่าวโทษ จึงมีเสียง

ร้องทุกข์กล่าวโทษขึ้นตั้งร้อยตั้งพัน เวลาที่บุรุษนั้นเป็นเจ้าเมืองกำลังรุ่งเรือง ก็เท่ากับเวลาที่กำลังเจริญด้วยสมบัติทั้ง ๔ ยังไม่เป็นโอกาสที่กรรมชั่วจะให้ผล ส่วนในเวลาถูกพักสอบสวน เท่ากับถึงวิบัติทั้ง ๔ กรรมชั่วที่ทำไว้อันกำลังรออยู่ ก็ประดาหน้ากันเข้ามาทันที.

ใครเล่า เป็นผู้มีกำลังญาณหยั่งรู้กรรมวิบาก (ผลกรรม) เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า ทั้งได้ทรงเตือนไว้ไม่ให้ประมาท ภาษิตไทยก็มีว่า 'น้ำลดตอผุด' 'น้ำขึ้นปลากินมด น้ำลดมดกินปลา'.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระพุทธเจ้า ได้ทรงมีพระปรีชาญาณหยั่งรู้ทางไปสู่ภูมิทั้งปวง คือ

"นรก" แปลว่า เหว จากศัพท์ว่า "นิรยะ" ซึ่งแปลว่าภูมิ คือภพที่ไร้ความเจริญ ไร้ความสุข กล่าวโดยเนื้อความก็คือ ภูมิภพที่ไม่มีสิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ เสียเลย ในปัจจุบัน ได้แก่ผู้ที่ร้อนรนอยู่เสมอ เพราะไฟโลภ โกรธ หลง ประกอบกรรมบาปอกุศลทุจริตต่าง ๆ ต้องเป็นทุกข์กระวนกระวาย เพราะถูกไฟกิเลส ไฟบาปทุจริตแผดเผา เมื่อยังเป็นไฟเย็นเผาอยู่ภายใน บางทีก็ดูเหมือนเป็นสุข เพราะสมบูรณ์ด้วยสิ่งต่าง ๆ แต่ความจริงถูกเผาอยู่แล้ว ครั้นไฟนั้นปรากฏผลเป็นไฟร้อนก็เป็นทุกข์วิบัติอย่างที่เห็น ๆ เรียกว่า "มนุสฺสเนรยิโก คนนรก"

"ดิรัจฉาน" แปลว่า สัตว์ที่ไปทางขวาง มีรูปกายทอดไปทางเบื้องขวาง ไม่ตั้งตรงขึ้นไปเหมือนมนุษย์ แต่เดิมเป็นอย่างไรก็คงเป็นอย่างนั้นเรื่อยไป ไม่สามารถสร้างความเจริญอะไรให้ยิ่งกว่าที่เป็นอยู่ โดยชาติกำเนิด สัตว์บางจำพวกมีพื้นกำเนิดฉลาดอยู่บ้าง แต่ก็ไม่สามารถจะเข้าถึงภูมิที่ประเสริฐได้ เช่นเดียวกับร่างกายที่ทอดขวาง ไม่ตั้งสูงขึ้นเหมือนอย่างมนุษย์เทียบได้แก่ผู้ที่ไม่มีละอาย คิดจะทำจะพูดอะไรก็ทำและพูดสุดแต่ใจ ไม่ใช้ความคิดว่าน่าอับอาย เพราะเป็นการที่ไม่เหมาะไม่ควร เรียกว่า

"มนุสฺสติรจฺฉาโน คนดิรัจฉาน"

"ปิตติวิสัย" แปลว่า วิสัย คือภูมิภพของเปรต คือสัตว์จำพวกหนึ่ง ซึ่งละโลกไปเกิดเป็นอัตตภาพชนิดหนึ่ง ซึ่งไม่สมประกอบ ต้องเป็นทุกข์เดือดร้อน เพราะหิวกระหายอยู่เสมอ ต้องอาศัยสิ่งที่ผู้อื่นให้ปัน ในปัจจุบันได้แก่ผู้ที่อยากได้อยู่เสมอ เพราะโลภตัณหาหิวกระหายในสิ่งต่าง ๆ อยู่อย่างไม่รู้อิ่มไม่รู้พอ และมุ่งที่จะบริโภคผลของผู้อื่นเท่านั้น เรียกว่า "มนุสฺสเปโต คนเปรต"

"มนุษย์" แปลอย่างหนึ่งว่า ผู้มีใจสูง หมายความว่า มีภูมิจิตใจและปัญญาสูง สามารถศึกษาอบรม สร้างความเจริญให้เกิดขึ้น รู้บาปบุญคุณโทษ ประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ สามารถเข้าถึงภูมิธรรมอันประเสริฐได้ ได้แก่ผู้รู้จักการควรไม่ควร รู้จักละอายใจ เมื่อจะทำการที่ไม่ควร รู้จักยับยั้ง เลือกทำแต่การที่ควร ศึกษาสำเหนียกปรับปรุงตนให้วัฒนะ ให้มีศีลธรรมตามฐานะ เรียกว่า "มนุสฺสมนุสฺโส คนมนุษย์"

"เทวโลก" แปลว่า โลกของเทพหรือโลกทิพย์ หมายถึงภูมิ ภพ ของผู้ที่เกิดพรั่งพร้อมด้วยสิ่งที่พึงปรารถนาพอใจ เป็นที่สำราญกาย สำราญใจ ได้แก่ผู้ที่ถึงพร้อมด้วยหิริ (ละอายรังเกียจความชั่ว) โอตตัปปะ (เกรงความชั่ว) มีความประพฤติสะอาด มีความสงบ เรียกว่า "มนุสฺสเทโว คนเทวดา"

ผู้ปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ จนบรรลุความสิ้นกิเลส ควรเรียกว่า "มนุสฺสวิสุทฺโธ คนบริสุทธิ์"

อันมรรคาหรือปฏิปทาที่เรียกรวมว่าทาง หมายถึงกรรมนั่นเอง ทรงทราบทางไปสู่ภูมิทั้งปวง จึงหมายถึงทรงทราบกรรม ที่ยังผู้ทำให้ไปถึงภูมินั้น ๆ ดังกล่าวแล้ว จนถึงทางที่ให้ถึงความดับกรรม คือความสิ้นกิเลส.

ใครเล่า มีกำลังพระญาณหยั่งรู้ทางไปสู่ภูมิทั้งปวงตามเป็นจริง เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

คำว่า โลก แปลว่า สิ่งที่สลายไป ดังวิเคราะห์ศัพท์ว่า ลุชฺชตีติ โลโก แปลว่า สิ่งที่สลายไปชื่อว่าโลก ดังจะพึงเห็นได้ว่าสิ่งต่าง ๆ ที่เรียกว่าโลกนั้น ไม่มีคงทนถาวรตลอดไป ต้องสลายไปในที่สุดทุกอย่าง เพราะโลกเป็นสังขารอย่างหนึ่ง ๆ คือ เป็นสิ่งที่ผสมปรุงแต่งขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงตกอยู่ในลักษณะ ๓ อย่าง ได้แก่ มีความเกิดขึ้นในเบื้องต้น มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปในท่ามกลาง มีความสลายไปในที่สุด.

พระตถาคตพุทธเจ้า ทรงทราบโลกทั้งปวง แยกออกเป็นธาตุเป็นอเนกต่าง ๆ กัน ตามความจริง คำว่า ธาตุ แปลว่า สภาพที่ทรงหรือดำรงอยู่ คล้ายกับว่าคำว่า ธรรม หมายถึงเครื่องผสมปรุงแต่ง หรือเครื่องประกอบต่าง ๆ ของโลก ถ้าจะเทียบโลกกับรถ ธาตุในที่นี้ ก็เทียบกับเครื่องประกอบต่าง ๆ ของรถ โดยปกติสามัญชนย่อมมองดูโลกในฐานเป็นตัวเป็นตน เหมือนอย่างมองดูรถในฐานเป็นตัวรถ และยึดถือโลกตามสมมติต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นตามลักษณะอาการเป็นต้น ดังพระพุทธภาษิตที่แปลความว่า "เหมือนอย่างว่า เพราะประกอบส่วนต่าง ๆ เข้า เสียงว่ารถก็มีฉันใด เมื่อขันธ์ทั้งหลายมีอยู่ สมมติว่าสัตว์ก็มีฉันนั้น" รวมความว่า ดูและยึดถือโลกในฐานเป็นตัวเป็นตนตลอดถึงเป็นเรา เป็นเขา เป็นของเราเป็นของเขา สืบเนื่องกันไป ส่วนพระ-ตถาคตพุทธเจ้า ทรงดูโลกแยกออกเป็นธาตุเป็นอเนกนานัปการ จึงไม่ทรงเห็นเป็นตัวเป็นตนเหมือนอย่างนายช่างมองดูรถหรือเรือน แยกออกเป็นเครื่องประกอบต่าง ๆ ได้โดยถนัดชัดเจน และไม่ทรงยึดถือเป็นตัวเป็นตน ทรงเห็นเป็นสักแต่ว่า ธาตุ เป็นสักแต่ว่า สมมติ.

พระอาจารย์แสดงว่า พระตถาคตพุทธเจ้าทรงทราบสังขารโลก ทั้งที่มีใจครอง ทั้งที่ไม่มีใจครอง แยกออกเป็นธาตุต่าง ๆ ได้โดยสิ้นเชิง ยกตัวอย่างอนุปาทินกะสิ่งที่ไม่มีใจครอง เช่น ต้นไม้ขาวดำ ใบไม้มีสีสัณฐานต่าง ๆ ดอกไม้มีสีและกลิ่นต่าง ๆ

ผลไม้มีรสต่าง ๆ เพราะธาตุชื่อนั้น ๆ เป็นต้น.

ในพระสูตรหนึ่ง แสดงย่อธาตุลงเป็นสอง คือ สังขตธาตุ และ อสังขตธาตุ ธาตุที่ถูกผสมปรุงแต่ง เรียกว่าสังขตธาตุ ธาตุที่ไม่ถูกผสมปรุงแต่งเรียกว่า อสังขตธาตุ เป็นธาตุแท้ ธาตุดังกล่าวมาข้างต้นเป็นสังขตธาตุ แม้ธาตุที่ค้นพบกันในโอกาสโลกที่เข้าใจกันว่าเป็นธาตุแท้ตามสมัย มาบัดนี้ก็ปรากฏว่าเป็นเพียงสังขตธาตุ เพราะยังแยกออกไปได้ การแยกให้รู้จักตัวธาตุเป็นอุปการสำคัญในทางคดีโลก แม้ในทางพระพุทธศาสนา การแยกให้รู้ตัวธาตุในสังขารโลก คือ รูปกาย นามกาย ของตน ก็เป็นอุปการสำคัญในการปฏิบัติธรรม.

ใครเล่า เป็นผู้มีพระญาณหยั่งรู้โลกอันประกอบด้วยธาตุต่าง ๆ เป็นอเนก เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

อัธยาศัย คือ ภาวะที่อาศัยอยู่กับจิตใจ ดึงจิตใจให้เกิดความมุ่ง หรือน้อมจิตใจไปให้เกิดเจตนากรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ถ้ามีอัธยาศัยประกอบด้วยโทสะ พยาบาท ย่อมดึงจิตใจให้เกิดความมุ่ง หรือน้อมจิตใจไปให้เกิดเจตนากรรม คือ มุ่งก่อทุกข์โทษแก่ผู้อื่น ถ้ามีอัธยาศัยประกอบด้วยเมตตา กรุณา ย่อมดึงจิตใจให้มุ่งก่อเกื้อสุขประโยชน์แก่ผู้อื่น อัธยาศัยโดยย่อจึงมี ๒ คือ อัธยาศัยเลว กับอัธยาศัยดี เหตุที่อุดหนุนให้เกิดอัธยาศัย คือ นิสัย อุปนิสัย.

นิสัย คือ ที่เข้าอาศัยของจิตใจ ในฐานเป็นพื้นเพและเป็นเหตุอุปการะ มีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่วเหมือนอัธยาศัย เพราะจิตต้องเป็นนิสิต คือ ผู้อาศัยอยู่ในนิสัย คือ ที่อาศัยอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าอาศัยอยู่กับกิเลส เช่น อาศัยตัณหา อาศัยมานะ อาศัยทิฏฐิ เรียกว่า มีตัณหานิสัย มานนิสัย ทิฏฐินิสัย ถ้าอาศัยคุณธรรม คือ ศรัทธา หิริ โอตตัปปะ วิริยะ ปัญญา เรียกว่า มีศรัทธานิสัย หิรินิสัย โอตตัปปนิสัย วิริยนิสัย ปัญญานิสัย ฉะนั้น คนจะทำอะไรจึงสุดแต่นิสัย ถ้านิสัยเป็นส่วนชั่วก็ทำชั่ว ถ้านิสัยเป็นส่วนดี

ก็ทำดี แต่นิสัยแสดงออกเป็นอัธยาศัยคือ ทำให้เกิดความมุ่งหรือน้อมไปของจิตใจก่อนแล้ว จึงเกิดเป็นเจตนากรรมทำชั่วหรือดี ดังกล่าว.

อุปนิสัย คือที่อยู่พำนักของจิตใจ มีอธิบาย ๒ อย่าง อย่างหนึ่งว่านิสัย ที่แรงกว่าปกติ เรียกว่า อุปนิสัย เทียบอย่างคำว่า บารมีและอุปบารมี อีกอย่างหนึ่งว่านิสัยชนิดที่เป็นรองเรียกว่าอุปนิสัย เทียบอย่างคำว่า ราชา อุปราชา อุปนิสัยในความหมายหลังนี้ หมายถึงนิสัยที่อบรมเพิ่มเติมเข้าใหม่ เช่น อบรมสติปัญญาพิจารณาในการส้องเสพ ในการอดกลั้น ในการละเว้น ในการบรรเทาถอนเป็นต้น หรือเช่น อบรมในบุญกุศล คือให้ทานรักษาศีล เจริญภาวนา ทำสมาธิและปัญญาให้เกิด เรียกว่าทานูปนิสัย สีลูปนิสัย ภาวนูปนิสัย.

การอบรมจนเป็นนิสัย อุปนิสัย จำต้องอบรมบ่อย ๆ จนอยู่ตัวเหมือนกับกระดาษที่ม้วนจนอยู่ตัว จับคลี่ออก ปล่อยมือ ก็ม้วนกลับเข้าไปเอง ความอยู่ตัวนี้เรียกว่า วาสนา มีทั้งทางชั่วและทางดี เช่นเดียวกัน. การอบรมจนเป็นวาสนา เป็นนิสัยอุปนิสัย แสดงออกเป็นอัธยาศัย แล้วแสดงออกเป็นเจตนากรรมดังกล่าวมานี้ อาศัยเสวนาการส้องเสพบ่อย ๆ เป็นสำคัญ ฉะนั้น พระบรมศาสดาจึงตรัสไว้ในมงคลสูตรเป็นข้อต้นว่า 'อเสวนา จ พาลานํ การไม่ส้องเสพคบหาคนพาล ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา การส้องเสพคบหา บัณฑิต.'

ใครเล่า เป็นผู้มีญาณหยั่งรู้อัธยาศัย นิสัย อุปนิสัย วาสนา ซึ่งเกิดจากเสวนา แล้วก็นำให้ผู้มีอัธยาศัยอย่างเดียวกันเสวนากัน เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระพุทธเจ้า ตรัสไว้ว่า 'ยํ เว เสวติ ตาทิโส คบคนใดย่อมเป็นเช่นคนนั้น' การที่จะเป็นเช่นคนที่ตนคบ หมายถึงคบหากัน(เสวนา) จนเกิดความคุ้นเคยอยู่ตัว เกิดมีนิสัย อุปนิสัย และอัธยาศัยคล้ายคลึงเป็นอย่างเดียวกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ คนที่มีอัธยาศัยเช่นใด ก็ย่อมเสวนาคบหากันกับคนที่มีอัธยาศัยเช่นนั้น คนที่มีอัธยาศัยเลวก็เข้าพวกคนเลว คนที่มีอัธยาศัยดีก็เข้าพวกคนดี ดังที่ปรากฏในพระญาณของพระตถาคตเจ้า ข้อนี้เป็นความจริงที่มีอยู่ทุกกาลสมัย บัดนี้มักพูดอ้างว่า เครื่องแวดล้อม แต่อ้างว่าเสวนาตรงกว่า.

อนึ่ง อัธยาศัยทำให้เกิดอำนาจสามารถที่จะทำได้เพียงเท่าอัธยาศัย: อัธยาศัยอ่อนก็ดึงใจน้อมใจได้อย่างอ่อน อัธยาศัยแรงก็ดึงใจน้อมใจได้อย่างแรง ดังที่พระอาจารย์แสดงว่า 'อัธยาศัยที่กว้างหรือไม่กว้าง ชื่อว่าอำนาจ หรือความสามารถของทายกคือผู้ให้' อธิบายว่า มีอัธยาศัยในทานเท่าใด ก็มีอำนาจสามารถจะให้ได้เท่านั้น ไม่อาจจะให้ทานเกินอัธยาศัย แม้อัธยาศัยในทางอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน อัธยาศัยทำให้เกิดอำนาจทางใจดังกล่าว จึงฝืนได้ยาก ผู้ปกครอง เช่น มารดาบิดา ย่อมอำนวยตามอัธยาศัยของบุตรธิดาที่เป็นไปในทางดี ดังเช่น มารดาของบัณฑิตสามเณร อนุญาตให้สามเณรนั้นบรรพชา ด้วยคิดว่าจักไม่ทำลายอัธยาศัยของบุตร มารดาบิดาทั่วไปก็เหมือนกัน ย่อมอำนวยตามอัธยาศัยของบุตรธิดา ในเรื่องเกี่ยวกับการศึกษาและการงานเป็นต้น แต่ข้อสำคัญต้องสังเกตให้ทราบ เพราะอัธยาศัยหลายอย่างซ่อนเร้นอยู่ไม่แสดงออกมา ถ้าไม่ทราบอำนวยให้เป็นไปผิดอัธยาศัยก็จะไม่สำเร็จประโยชน์ ดังเช่นพระมหาปันถก บอกกัมมัฏฐานแก่พระจูฬปันถกผู้น้องชาย ไม่ต้องด้วยอัธยาศัยของจูฬปันถก จึงไม่สำเร็จประโยชน์ แต่พระบรมศาสดาได้ทรงทราบ. ทรงบอกบทที่ถูกกับอัธยาศัยพระจูฬปันถกจึงปฏิบัติสำเร็จผล.

อนึ่งผู้ที่รู้อัธยาศัย ถ้ามุ่งร้าย ก็อาจอาศัยอัธยาศัยของผู้นั้น หนุนให้ปฏิบัติผิดทาง

ได้ ดังเช่น อาจารย์ของอหิงสกมานพ รู้ว่าอหิงสกมานพมีอัธยาศัยรักการศึกษาอย่างยิ่ง จึงหลอกอหิงสกมานพให้ไปตัดนิ้วมนุษย์มาให้ได้ครบพันคน จึงจะประสาธน์ความสำเร็จวิชาให้ อหิงสกมานพจึงเป็นองคุลิมาลโจรไป ด้วยอัธยาศัยที่รักจะได้วิชา มิใช่ด้วยอัธยาศัยในปาณาติบาต พระบรมศาสดาได้ทรงทราบอัธยาศัยที่แท้จริงนี้ จึงได้เสด็จไปโปรด ตรัสพระวาจาสะกิดใจแก่องคุลิมาลผู้วิ่งไล่ตามพระองค์ พลางร้องให้พระองค์หยุด พระองค์ตรัสว่า พระองค์หยุดแล้ว องคุลิมาลต่างหากยังไม่หยุด องคุลิมาลจึงได้คิดเพราะเป็นนักศึกษา เลิกเป็นโจรฆ่าคนได้ทันที.

ใครเล่า เป็นผู้มีญาณหยั่งรู้อัธยาศัยที่ต่าง ๆ กัน ของสัตว์ทั้งหลายในโลก ซึ่งต่างเสวนาคบหากันตามอัธยาศัย เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

อินทรีย์ ได้แก่ภูมิธรรมที่ครองความเป็นใหญ่อยู่ในใจ คือ ศรัทธา ความเชื่อ วิริยะ ความเพียร สติ ความระลึกได้ สมาธิ ความตั้งใจแน่วแน่ ปัญญา ความรู้ หมายถึงศรัทธาเป็นต้นที่เข้มแข็ง อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ บางคนก็มีอ่อน บางคนก็มีแก่กล้า.

พระพุทธเจ้าได้ทรงมีพระญาณหยั่งทราบว่า สัตว์บุคคลมีอินทรีย์ไม่เหมือนกัน บางคนหย่อน บางคนยิ่ง แม้ในคนเดียวกัน บางคราวก็หย่อน บางคราวก็ยิ่ง ตามควรแก่การอบรม พระพุทธเจ้าเมื่อจะทรงแสดงธรรม ท่านกล่าวว่าได้ทรงกำหนดดูอินทรีย์ของผู้ฟังแล้วจึงทรงแสดง ตามควรแก่อินทรีย์ของผู้ฟังนั้น ๆ ฉะนั้น ธรรมที่ทรงแสดงจึงมีหลายชั้น ดังที่ทรงแสดงประโยชน์ปัจจุบันก็มี ประโยชน์ภายหน้าก็มี ประโยชน์อย่างยิ่งก็มี หรือทรงแสดงทานบ้าง ศีลบ้าง ภาวนาบ้าง หรือทรงแสดงสีลสิกขาบ้าง จิตตสิกขาบ้าง ปัญญาสิกขาบ้าง ตามควรแก่อันดับของอินทรีย์ที่หย่อนหรือยิ่ง ในบางคราวได้ทรงรอจนอินทรีย์ของผู้ฟังแก่กล้า สมควรแล้วจึงทรงอบรมสั่งสอน ดังมีเรื่องเล่าในอรรถกถาธรรมบทว่า ได้มีบุตรพราหมณ์ผู้หนึ่งในกรุงสาวัตถี ชื่อว่าวักกลิ ได้พอใจใน

พระสิริระสมบัติของพระศาสดา มองดูพระองค์อย่างไม่อิ่มไม่เบื่อ ได้บวชในสำนักของพระศาสดา เพื่อประโยชน์เพียงข้อเดียว คือจักได้เห็นองค์พระตถาคตเจ้าตลอดกาลเป็นนิตย์ ครั้นบวชแล้วก็ไม่ได้ทำกิจท่องบ่นหรือกัมมัฏฐานเป็นต้น คอยเที่ยวมองดูพระทศพลเท่านั้น ฝ่ายพระศาสดาทรงรอให้ญาณหรืออินทรีย์ของพระวักกลิแก่กล้ายังไม่ตรัสอะไร ครั้นทรงทราบว่าญาณของพระวักกลิแก่กล้าแล้ว จึงทรงเริ่มอบรมด้วยตรัสว่า "ดูก่อนวักกลิ ประโยชน์อะไรด้วยกายเน่านี้ที่เธอเฝ้าดูแล้ว ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม" แม้ทรงโอวาทแล้วอย่างนั้น พระวักกลิก็ยังไม่อาจเลิกการเฝ้าดูพระองค์ เมื่อใกล้จะถึงวันเข้าพรรษา พระศาสดาได้เสด็จไปสู่กรุงราชคฤห์ ได้ตรัสประณามขับไล่พระวักกลิ ให้ออกไปพ้นพระพักตร์ในวันเข้าพรรษา เพื่อจะให้พระวักกลิเกิดสังเวช, พระวักกลิไม่อาจจะอยู่ในสำนักพระศาสดาได้มีความเสียใจ, ขึ้นไปยอดเขาคิชฌกูฏ ด้วยอันคิดว่าจะโดดเขาให้ตาย พระศาสดาทรงทราบแล้ว จึงทรงเปล่งโอภาสแสดงพระองค์ให้พระวักกลิเห็น เมื่อพระวักกลิได้เห็นแล้วก็หายเศร้าโศกเสียใจทันที พระศาสดาจึงทรงแสดงธรรมอบรมต่อไปจนพระวักกลิได้บรรลุพระอรหัต.

เรื่องของพระวักกลิ ตามที่ท่านอาจารย์ได้เล่าไว้นี้ แสดงพระญาณของพระพุทธเจ้าที่ทราบความยิ่งและหย่อนของบุคคล แลทรงอบรมด้วยวิธีที่เหมาะแก่อินทรีย์ของแต่ละบุคคล วิธีที่ทรงใช้จึงต่างกัน แต่ก็เพื่อประโยชน์อันเดียวกัน คือให้ตรัสรู้พระธรรม.

ใครเล่า มีพระญาณหยั่งรู้ภูมิธรรมที่ครองความเป็นใหญ่ในจิตใจคนแลอาจแสดงธรรมอบรมให้สำเร็จประโยชน์ เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

ทุก ๆ คนได้รับอารมณ์ทางประสาทต่าง ๆ มี ตา หู เป็นต้น จิตจึงไม่สงบเหมือนอย่างคลื่นในทะเลฉะนั้น อารมณ์ดังกล่าวนี้เอง เป็นเหตุให้จิตไม่ตั้งมั่นเป็นสมาธิ และทำจิตที่เป็นสมาธิให้เศร้าหมอง คือ ให้เสื่อม ให้ออกจากสมาธิ พระบรมศาสดาได้ทรงทราบเหตุ ที่ทำให้เสียสมาธิเหล่านี้ จึงได้ตรัสบอกไว้โดยถ้วนถี่รอบคอบ ได้ตรัสเหตุที่ทำให้เกิดสมาธิ และวิธีทำให้เกิดสมาธิผ่องใสแนบแน่นยิ่งขึ้น เช่นได้ตรัสสอนให้สำรวมอินทรีย์ มี ตา หู เป็นต้น และตรัสบอกอารมณ์ของสมาธิไว้ต่าง ๆ ซึ่งตรงกันข้ามกับอารมณ์ที่ให้เกิดกิเลสดังกล่าวแล้ว คือให้สงบตั้งมั่นแน่วแน่ ทั้งได้ตรัสบอกวิธีที่จะรักษาสมาธิ และที่จะเลื่อนชั้นสมาธิให้สูงขึ้นไป ได้ตรัสบอกวิธีที่จะเข้าดำรงอยู่และออกจากสมาธิ ได้ตรัสบอกวิธีที่จะปฏิบัติให้เกิดความชำนาญในกิจเหล่านี้ และข้อสำคัญได้ทรงแสดงประโยชน์ของสมาธิว่า เป็นทิฏฐธรรมสุขวิหาร คือธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน แต่ไม่ใช่สัลเลขธรรม คือธรรมเป็นเครื่องขัดเกลากิเลสดังที่ตรัสไว้ในสัลเลขสูตร ผู้ที่หลงในผลของสมาธิ อาจเกิดสำคัญตนว่าเป็นผู้วิเศษกลายเป็นคนอุตริไปในทางที่ผิด กลับเพิ่มกิเลสและความชั่วมากขึ้นกว่าคนโดยปกติ มีตัวอย่างดังพระเทวทัต และคนอื่นอีกมากทั้งในและนอกพระพุทธศาสนา พระบรมศาสดา มิได้ทรงสรรเสริญผลของสมาธิ ในทางอิทธิปาฏิหาริย์ว่าเป็นนิยยานิกธรรมเครื่องนำออกจากกิเลสและกองทุกข์ หรือ สัลเลขธรรมดังกล่าว แต่ได้สอนให้ทำสมาธิเพื่อน้อมสมาธิจิตไปอบรมปัญญาเพื่อความขัดเกลาต่อไป ลองพิจารณาดูอย่างง่าย ๆ สมมติว่ามีฤทธิ์เดชเหาะเหินเดินอากาศได้ ถ้าทำได้เป็นอาจิณก็มิใช่เป็นของแปลกประหลาด เหมือนอย่างนกและเรือบิน และถ้าผู้นั้นเป็นคนชั่วก็ยิ่งทำให้เป็นที่หวาดกลัวไม่ไว้วางใจ ฉะนั้นข้อสำคัญในพระพุทธศาสนา จึงอยู่ที่การปฏิบัติขัดเกลากิเลสและความชั่ว ด้วยวิธีละความชั่ว ประพฤติความดีและทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว การทำสมาธิที่มุ่งหมายก็คือทำใจให้ตั้งมั่นแน่วแน่ เพื่อให้เกิดพลังเรี่ยวแรงในการปฏิบัติขัดเกลาดังกล่าว

แล้ว แต่ถ้าเกิดหลงในผลของสมาธิ สำคัญตนผิดไปในอุตริธรรมต่าง ๆ นอกทางพระพุทธศาสนา คือ นอกธรรม นอกวินัย ของพระบรมศาสดา ก็จะเกิดโทษและความเสื่อมเสียต่าง ๆ พระบรมศาสดาได้ทรงทราบเหตุที่จะทำให้เกิดความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้วแห่งสมาธิต่าง ๆ ดังที่เรียกว่า ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ เป็นต้น และได้ตรัสบอกชี้แจงไว้โดยรอบคอบถี่ถ้วนทุกประการ เพื่อให้บุคคลปฏิบัติสมาธิในทางที่ถูก ใช้สมาธิในทางที่ถูกโดยเฉพาะมิใช่เพื่อเพิ่มพูนกิเลส แต่เพื่อปฏิบัติขัดเกลากิเลสและความชั่วในตนตามทางพระพุทธศาสนา.

ใครเล่า เป็นผู้รู้และบอกทางปฏิบัติสมาธิเลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระพุทธเจ้าได้ทรงมีพระสติบริบูรณ์ เพราะมีพระจิตที่บริสุทธิ์ จึงทรงระลึกรู้ไปในอดีตชาติตลอดกัปเป็นอเนกสุดที่จะประมาณได้ ส่วนบุคคลทั่วไปก็อาจพิจารณาให้เห็นได้ในปัจจุบัน ในทางปฏิบัติ กล่าวคือ พิจารณานิวาสคือที่อยู่ของตน อันได้แก่รูปธรรมและนามธรรมที่เป็นไปอยู่ในปัจจุบันนี้เอง ทุก ๆ คนในบัดนี้ก็เปลี่ยนนิวาสคือที่อยู่อันได้แก่รูปธรรมนามธรรมของตนเองอยู่เสมอ รูปธรรมก็เปลี่ยนแปลงเรื่อยมาตั้งแต่เกิดจนบัดนี้อย่างไม่หยุดยั้ง และจะเปลี่ยนแปลงต่อไปอีกจนกระทั่งดับ ดังที่เรียกกว้าง ๆ ว่า ปฐมวัย มัชฌิมวัย ปัจฉิมวัย แต่ความจริงความเปลี่ยนแปลงของรูปกายนั้น มิใช่นาน ๆ จึงเปลี่ยนครั้งหนึ่ง แต่เปลี่ยนอยู่เสมอทุกขณะ เมื่อไม่มีกำหนดก็ไม่รู้ ต่อเมื่อกำหนดพิจารณาจึงจะรู้ได้ ดังที่วิทยาการในบัดนี้ ก็แสดงรับรองอยู่แล้วว่า แม้ส่วนที่แข็งแกร่งในร่างกายเช่นกระดูกก็เปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อย เพียงเวลาไม่นานเท่าไรก็เปลี่ยนจนหมดชุดเก่าไป แต่เพราะมีสันตติคือความสืบต่อ จึงคงเห็นอยู่เหมือนอย่างไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป ส่วนนามธรรมนั้นยิ่งเปลี่ยนแปลงไปเร็ว เมื่อจิตน้อมออกไปรับเรื่องใดก็เกิดนามธรรมขึ้น ในเรื่องนั้น เมื่อจิตปล่อยเรื่องนั้นไปจับเรื่องอื่นต่อไปอีก

นามธรรมก็เกิดในเรื่องอื่นนั้นต่อไปอีก วันหนึ่ง ๆ จิตได้น้อมออกไปจับเรื่องมากมายเท่าใด นามธรรมก็เกิดขึ้นมากมายเท่านั้น ฉะนั้นเมื่อกล่าวอย่างละเอียด จิตจึงถือปฏิสนธิในเรื่องหนึ่งและจุติคือเคลื่อนจากเรื่องนั้นแล้ว ก็ไปถือปฏิสนธิในเรื่องอื่นต่อไปอีก เป็นไปอยู่ดังนี้ทุกขณะจิต ฉะนั้นรูปธรรมนามธรรม อันเป็นนิวาสที่อยู่ของสัตตะหรือของจิต แม้ในปัจจุบันนี้เองก็เปลี่ยนไปอยู่เสมอ พิจารณาย้อนกลับไปดูในอดีตก็จะเห็นว่าเป็นเช่นนี้ และเมื่อพิจารณาดูให้ละเอียดย้อนขึ้นไป จนรู้ชัดนิวาสคือที่อยู่ของจิตว่าเมื่อนั้น ๆ เราได้มีรูปอย่างนี้ มีเวทนา มีสัญญา มีสังขาร มีวิญญาณอย่างนี้ ๆ ในเรื่องนั้น ๆ ก็ยิ่งจะเห็นหน้าตาของนิวาสคือรูปธรรมนามธรรมของตนชัดขึ้น ทำให้เห็นอนิจจตา คือความที่ปรวนแปรเปลี่ยนแปลงเรื่อยมาโดยลำดับ และจักปรวนแปรเปลี่ยนแปลงสืบต่อไปในภายหน้าด้วยลักษณะอาการอย่างเดียวกัน จะทำให้เกิดความหายหลงหายตื่นในเรื่องทั้งหลาย ทั้งที่น่าปรารถนาเช่น ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ทั้งที่ไม่น่าปรารถนาเช่นความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ เพราะจักเป็นเรื่องอันใดก็ตาม น่าปรารถนาก็ตาม ไม่น่าปรารถนาก็ตาม ที่สัตตะหรือจิตท่องเที่ยวไปยึดถือเป็นอารมณ์ ก็จะต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงเรื่อยไป เป็นอันว่าได้ประสบธรรมะคือความจริงได้ประการหนึ่ง แม้ด้วยสัญญา และเมื่อได้พิจารณาทำสัญญาให้เป็นปัญญาขึ้น ก็จะหายหลงหายประมาท เป็นเหตุให้ตั้งตนอยู่ได้คงที่ ในโลกที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ.

พระพุทธเจ้าได้ทรงประกอบด้วยพระปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือความรู้กำหนดระลึกที่อยู่ในหนหลังได้ตลอดอเนกชาติ ใครเล่ามีญาณดังนี้ เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

หลักพระพุทธศาสนาหลักหนึ่งที่สำคัญ และเกี่ยวกับการปฏิบัติอยู่ตลอดไป คือหลักกรรม พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้หลักกรรมนี้ และทรงแสดงสั่งสอน.

คำว่า "กรรม" เป็นชื่อของการงานอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่บุคคลกระทำ อันเกิดจากเจตนาคือความจงใจ ฉะนั้น เบื้องต้นของกรรมก็คือ เจตนา ซึ่งมีพระพุทธภาษิตแสดงว่าเป็นตัวกรรม ดังพระพุทธภาษิต แปลความว่า ภิกษุทั้งหลายเรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม เพราะบุคคลมีเจตนาแล้วจึงทำกรรม ทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง โดยปรกติทุก ๆ คน ย่อมมีเจตนาทำ พูด คิด อยู่เสมอ เมื่อทำก็เป็นกายกรรม เมื่อพูดก็เป็นวจีกรรม เมื่อคิดก็เป็นมโนกรรม จึงทำกรรมพอกพูนอยู่ไม่ว่างเว้น.

มีปัญหาว่า กรรมที่ทำพอกพูนอยู่เสมอนี้ ทำแล้วก็แล้วไปหรือยังมีอะไรเหลืออยู่ และเป็นกรรมกองเดียวกันหมด ไม่มีดีมีชั่วหรืออย่างไร ?.

ปัญหานี้ ตอบได้ว่า กรรมที่ทำไว้แล้ว หาเลิกแล้วกันไปไม่ยังคงเป็นของตนอยู่ ดังคำว่า "กมฺมสฺสโกมฺหิ เรามีกรรมเป็นของ ๆ ตน" แม้ทางกฎหมายก็ไม่ยอมให้กรรมที่ทำแล้วเป็นอันว่าแล้วไป เมื่อไปทำกรรมที่ผิดกฎหมายก็ต้องมีโทษตามกฎหมาย ถึงในทางวินัยก็เหมือนกัน เมื่อภิกษุประพฤติผิดวินัย ก็ต้องมีอาบัติเป็นเครื่องติดตัวอยู่ เมื่อเรียกด้วยโวหารว่ากรรม ก็มีกรรมนั่นเองติดตัวอยู่เพราะจารึกอยู่ในใจ อาจระลึกหรือนึกขึ้นมาได้ และกรรมนั้นมิใช่เป็นกองเดียวกัน ไม่มีดีไม่มีชั่ว แต่เป็นกรรมที่ดี ซึ่งเกื้อกูลตนเองและผู้อื่นให้เป็นสุขก็มี เป็นกรรมที่ชั่ว เพราะเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นให้เป็นทุกข์เดือดร้อนก็มี ทั้งนี้ เพราะเกี่ยวกับบุคคล จึงมีแบ่งว่าดีในเมื่อก่อให้เกิดสุขแก่บุคคล และว่าชั่วในเมื่อก่อทุกข์ให้เกิดแก่บุคคล ยกบุคคลเสียแล้วก็ไม่มีดีไม่มีชั่ว ฉะนั้น กรรมจึงมีดี มีชั่ว แบ่งตามลักษณะที่กล่าวนั้น.

ทุก ๆ คนก็ยอมรับเรื่องความดีความชั่วอยู่ทั่วหน้ากัน ต่างกันแต่วัตถุของความดีความชั่ว ซึ่งแต่ละลัทธิก็แสดงผิดแผกกัน ฉะนั้น กรรมดี กรรมชั่ว จึงมีอยู่แก่ทุกคน และทุก ๆ คนก็ต้องเป็นทายาทรับผลของกรรมที่ตนทำไว้ เหมือนอย่างบุตรเป็นทายาทรับมรดกของมารดาบิดา ข้อว่าเป็นทายาทนี้ คือจะต้องรับผลอย่างแน่นอน แม้ยังมิได้

รับในเวลานั้น แต่ก็จะต้องได้รับแน่ หลีกเลี่ยงไม่พ้น ตั้งต้นแต่การเกิดถือกำเนิดอย่างใดอย่างหนึ่ง.

ใครเล่าเป็นผู้รู้และแสดงหลักกรรมเลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

ทุก ๆ คนที่เกิดมา ทางร่างกายภายนอก ย่อมมีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เช่นที่เรียกว่าชนกชนนี แปลว่าผู้ให้เกิด แต่เมื่อแสดงทางหลักกรรมภายใน กรรมที่ทำไว้นั้นเองเป็นชนกชนนีของตน คือมีกรรมเป็นกำเนิดก่อให้เกิดขึ้นมา ตนเองเป็นผู้สร้างกรรมของตนจึงชื่อว่าเป็นผู้สร้างตนขึ้นเอง คือเป็นผู้สร้างชาติอันได้แก่ความเกิดให้แก่ตน ไม่มีใครอื่นมาเป็นผู้สร้างให้ ส่วนทางร่างกายก็สืบเชื้อสายไปตามเรื่อง.

แม้การสืบพงศ์พันธุ์ต่อไปก็เช่นเดียวกัน เมื่อกล่าวทางร่างกายภายนอก บุคคลก็เป็นมารดาบิดายังบุตรธิดาให้เกิดสืบต่อไป ส่วนในทางหลักกรรมภายในกรรมนั้นเองเป็นเผ่าพันธุ์ ซึ่งบุคคลจะต้องเป็นผู้สืบต่อไป จึงเท่ากับว่าตนเองนั้นแหละเป็นพ่อแม่ของตนเอง และตนเองนั้นแหละเป็นลูกของตนเองสืบต่อไปเป็นบุคคลเดียวนั้นเองตลอดสาย เพราะมีกรรมเป็นผู้อำนวยให้เป็นไปเป็นช่วง ๆ และช่วงไหนจะสมมติเรียกว่าอะไร เป็นการเปรียบเทียบ ก็สุดแต่จะว่า.

รวมความว่า ทุก ๆ คนต้องพึ่งพาอาศัยกรรมเป็นไปทั้งนั้น ทั้งกรรมดีทั้งกรรมชั่ว พึ่งกรรมดีให้พาไปคือกรรมดีนำให้ได้รับความสุขต่าง ๆ พึ่งกรรมชั่วให้พาไป คือกรรมชั่วนำให้ประสพความทุกข์ต่าง ๆ ในภายนอกอาจต้องพึ่งพาอาศัยบุคคลเป็นต้น แต่ในภายในต้องอาศัยกรรม ยืน เดิน นั่ง นอน อยู่กับกรรม ดังจะพึงเห็นได้ว่า กรรมนั้นเองทำให้บุคคลมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน ในฝ่ายชั่ว เช่นเรียกว่า โจร เพราะโจรกรรม เรียกว่าคนชั่วต่าง ๆ ก็เพราะกรรมชั่วต่าง ๆ ในฝ่ายดีเช่นเรียกว่าคนดีเพราะบุญกรรม ในฝ่ายที่เป็นกลาง ๆ เกี่ยวแก่อาชีพต่าง ๆ เช่นเรียกว่า แพทย์ ก็เพราะเวชกรรม เรียกว่าพ่อค้า ก็เพราะพาณิชยกรรม เรียกว่าชาวนา ก็เพราะกสิกรรม บุคคลทุกจำพวกเหล่านี้จะไปในที่ไหน อยู่ในอิริยาบถอะไร ก็คงเรียกชื่ออย่างนั้น จึงเกาะไปกับ

กรรมดีบ้างชั่วบ้าง และได้รับผลของกรรมนั้นอยู่เสมอ ดังที่ท่านสอนให้พิจารณาเนือง ๆ ว่า เราจักทำกรรมอันใดไว้ดีหรือชั่ว จักเป็นทายาทรับผลของกรรมนั้น.

ทางพระพุทธศาสนาสอนให้ทุก ๆ คนพิจารณาให้ทราบหลักกรรมดังกล่าวเนือง ๆ เพื่อเป็นผู้ไม่ประมาทพยายามละกรรมที่ชั่วประกอบแต่กรรมที่ดี เพราะทุก ๆ คนสามารถละกรรมที่ชั่ว ประกอบกรรมที่ดีได้ การที่ยังปฏิบัติดังกล่าวไม่ได้ก็เพราะยังประมาท มิได้พิจารณาให้รู้ตระหนักในหลักกรรม และไม่เชื่อกรรม ไม่เชื่อผลของกรรม ไม่เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน ต่อเมื่อเป็นผู้ไม่ประมาทและมีศรัทธาความเชื่อดังกล่าว จึงจะละกรรมชั่ว ทำกรรมดีได้ตามสมควร.

ใครเล่าเป็นผู้รู้และแสดงหลักกรรมเลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระพุทธเจ้า ได้ทรงทราบว่า สัตว์เป็นไปตามกรรม คือทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายจุติอยู่ อุปบัติอยู่ เข้าถึงผลต่าง ๆ กันตามกรรม ด้วยจักษุอันเป็นทิพย์หมดจดล่วงของมนุษย์ว่า สัตว์ผู้ประกอบด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ด่าว่าพระอริยเจ้าเป็นมิจฉาทิฏฐิ ยึดถือกรรมของมิจฉาทิฏฐิ สัตว์เหล่านั้นกายแตก ทำลาย ตายไปแล้วเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นิรยะ ส่วนสัตว์ผู้ประกอบด้วยกายสุจริตวจีสุจริตมโนสุจริต ไม่ด่าว่าพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฏฐิ สมาทานกรรมของสัมมาทิฏฐิ สัตว์เหล่านั้น กายแตกทำลายตายไปแล้ว เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์.

แสดงว่า พระตถาคตเจ้า ได้ทรงมีพระญาณเห็นสัตว์ทั้งหลายจุติ คือเคลื่อนจากภพชาติหนึ่ง ๆ อุปบัติ คือเข้าถึงภพชาติหนึ่ง ๆ ต่าง ๆ กัน คือ เลว ได้แก่มีชาติตระกูล โภคะ สชาติปัญญา เป็นต้น ต่ำทราม ดีก็ตรงกันข้าม มีวรรณะดี ได้แก่มีวรรณะผิวพรรณที่น่าปรารถนาพอใจ มีวรรณะชั่วก็ตรงกันข้าม เป็นสุคตะไปดี ได้แก่มั่งคั่งมีทรัพย์มาก เป็นทุคคตะไปชั่ว ได้แก่ขัดสนจนทรัพย์ ต่าง ๆ กันตามกรรมที่ตนเองได้ทำไว้.

ความเคลื่อนเรียกตามศัพท์ว่า จุติ, ความเข้าถึงเรียกตามศัพท์ว่า อุปบัติ, ใช้แทนคำว่า ตาย เกิด ทุก ๆ คนซึ่งยังต้องตายเกิด เรียกว่า สัตว์ แปลว่า ผู้ข้อง ผู้ติด เพราะยังไม่หลุดไปจากวัฏฏะ คือวนเวียนเกิดเวียนตาย เมื่อสัตว์ตาย ร่างกายเป็นผู้ตาย แต่สัตว์ผู้จุติ คือเคลื่อนออกไปจากร่างกายที่ตายนั้นไปอุปบัติ คือเข้าถึงร่างกายใหม่ ความก่อเกิดแห่งร่างกายใหม่ เรียกว่าเกิด ฉะนั้น ตายเกิดจึงเป็นคำที่ใช้สำหรับร่างกาย และความเกิดของร่างกายนี้เองต้องมีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เป็นไปตามพงศ์พันธุ์และตามธรรมดาของกาย ซึ่งประกอบด้วยธาตุต่าง ๆ ตลอดไปจนตาย ส่วนความอุปบัติจนถึงจุติของสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นแดนเกิด กรรมจึงเป็นชนกชนนีของสัตว์ทั้งหลาย เมื่อพูดโดยฐานเป็นการก (ผู้ทำ) ก็ต้องว่าสัตว์นั้นเองเป็นชนกชนนีของตัวเอง ทั้งจะต้องเป็นบุตรธิดาของตนเองสืบ ๆ ต่อไปดังกล่าวแล้ว.

พิจารณาดูตนเองในบัดนี้ จะเห็นว่า กายของเรามีอยู่ส่วนหนึ่งตัวของเรามีอยู่ส่วนหนึ่ง กายของเรามีความเป็นไปในทางหนึ่ง ตัวของเราอีกทางหนึ่ง ความเป็นไปของกาย เช่นต้องบริโภค ต้องถ่าย ต้องเปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่เกิดจนถึงตาย ความเป็นไปของตัวเราเกี่ยวแก่จิตใจ ต้องเล่าเรียนศึกษาต้องทำงาน ไม่ค่อยจะรู้สึกว่าแก่ว่าตาย เพราะมักจะประมาท เหมือนไม่แก่ไม่ตาย และไม่ค่อยจะยอมรับรู้ความแก่ของร่างกาย เข้าคำว่าร่างกายจะแก่ก็แก่ไป แต่ใจไม่แก่ รวมความแล้วความเป็นไปของตัวเราในปัจจุบันเกี่ยวกับกรรม คือเจตนาของเราเอง เจตนากรรมนี้เป็นผู้บังคับบัญชาตัวเราให้ทำอย่างไร เพราะเมื่อมีเจตนาแล้ว จึงทำกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมต่าง ๆ ทั้งในทางดี ทั้งในทางชั่ว.

ใครเล่า เป็นผู้รู้และแสดงหลักกรรม เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

อันความดีและความชั่วนี้ มีลักษณะพร้อมทั้งผลต่างกัน เมื่อเป็นความดีจริง ถึงใครจะพยายามเปลี่ยนแปลงให้เป็นความชั่ว ก็ไม่อาจทำได้ คงเป็นความดีอยู่นั่นเอง แม้ความชั่วก็เหมือนกัน เมื่อเป็นความชั่วจริง ก็คงเป็นความชั่วอยู่นั่นเอง ไม่มีใครสามารถจะกลับกลายให้เป็นความดีไปได้ ส่วนความอ้างเอาเองและความเข้าใจของคนก็เป็นเพียงความอ้างเอาหรือความเข้าใจเท่านั้น แม้จะทำให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งได้บ้าง เช่นการใส่ความ การยกยอโดยไม่เป็นจริง ก็ไม่ใช่ผลของความดี หรือความชั่วนั้นโดยตรง ผลของความดีหรือความชั่วนั้น จะต้องมาถึงในเมื่อถึงโอกาส เพราะการให้ผลของความดีหรือความชั่วก็มีเวลาเหมือนวันคืน เมื่อยังเป็นเวลากลางวัน จะเร่งให้เป็นเวลากลางคืนสักเท่าไร ก็คงเป็นไปไม่ได้ จนกว่าจะถึงเวลาสิ้นวัน เวลากลางคืนก็มาถึงเข้าเอง แม้ในเวลากลางคืนก็เหมือนกัน จะเร่งให้เป็นเวลากลางวันสักเท่าไรก็เป็นไม่ได้ จนกว่าจะสิ้นคืน แล้วกลางวันก็เริ่มขึ้นเอง เวลาที่ความดีให้ผลเหมือนกลางวัน เวลาที่ความชั่วให้ผลเหมือนเวลากลางคืน ฉะนั้นบุคคลในโลกนี้ เมื่ออยู่ในระยะกาลที่ความดีให้ผล ก็มีชีวิตสว่างไสวรุ่งเรือง แม้จะทำความชั่วในระหว่างนั้นก็ยังสว่างไสวอยู่ก่อน จนกว่าจะถึงกาลของความชั่วให้ผล แต่เมื่ออยู่ในระยะกาลที่ความชั่วให้ผล ชีวิตก็อับแสงเศร้าหมอง ถึงจะทำความดีในระหว่างนั้น ก็ยังอับแสงต่อไปจนกว่าจะถึงกาลแห่งความดีให้ผล เหตุฉะนี้ บุคคลบางคนหรือบางพวกผู้ไม่มีศรัทธาในกรรมหรือผลของกรรม จึงมักมีความเห็นเลื่อนลอยไปตามผลต่าง ๆ ที่เห็นจำเพาะหน้าเห็นอย่างไร ก็พูดอย่างนั้น เป็นต้นว่า เห็นบางคนทำดีและได้รับผลดีก็พูดว่าทำดีได้ดี เห็นบางคนทำชั่วแต่ได้รับผลดี ก็พูดว่า ทำชั่วได้ดีเห็นบางคนทำชั่วและได้รับผลชั่ว ก็พูดว่าทำชั่วได้ชั่ว เห็นบางคนทำดีแต่ได้รับผลชั่ว ก็พูดว่าทำดีได้ชั่ว คนมิใช่น้อยพูดเลื่อนลอยไปตามที่ได้เห็นจำเพาะหน้าอย่างนี้ เพราะไม่ทราบหรือไม่เชื่อในกฎของกรรมอันเกี่ยวกับกาลกำหนดเหมือนอย่างวันคืนดังกล่าว ฉะนั้น เมื่อมีความรู้หรือความเชื่อในกฎของกรรม ก็จักกล่าวอย่างแน่นอน ไม่เลื่อนลอยว่า ทำดีได้

ดีทำชั่วได้ชั่ว.

ความดีความชั่ว มีความคงตัวตามประเภทของตนดังกล่าว จึงเรียกว่า ธรรม เพราะ ธรรม แปลว่า สภาพที่ทรงอยู่หรือทรงไว้และความดีที่ทรงตัวเป็นความดีไม่กลับกลายเป็นความชั่ว จึงเรียกว่ากุศลธรรมหรือธรรมเฉย ๆ ส่วนความชั่วก็ทรงตัวเป็นความชั่ว ไม่กลับกลายเป็นความดี จึงเรียกว่า อกุศลธรรม หรือ อธรรม สมตามพระพุทธภาษิตตรัสแสดงผลที่ไม่เสมอกันไว้ แปลความว่า "ธรรมและ อธรรม หามีวิบากคือผลเสมอกันไม่ อธรรมย่อมนำไปสู่นิรยะ ส่วนธรรมย่อมให้ถึงสุคติ"

ใครเล่า เป็นผู้รู้หลักกรรมเลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

อันฐานะ คือข้อที่เป็นได้ และอฐานะคือข้อที่เป็นไม่ได้ ควรกำหนดให้รู้ไว้ก่อน เพื่อจะได้ปฏิบัติในสิ่งที่เป็นไปได้เท่านั้น ส่วนสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ ถึงใครจะพยายามให้เป็นไปได้สักเท่าไร ก็ไม่สำเร็จเป็นต้นว่า ผลของกรรมย่อมเกิดขึ้นตามควรแก่กรรม คือ ผลดีเผล็ดจากกรรมดี ผลชั่วเผล็ดจากกรรมชั่ว ย่อมเป็นได้ดังนี้ ถ้าจะให้สับสนกัน ย่อมเป็นไปไม่ได้ ผลดีนั้น เป็นต้นว่า ภูมิที่ดี เป็นสุขต่าง ๆ ผลชั่วนั้นเป็นต้นว่า ภูมิที่ชั่ว เป็นทุกข์ต่าง ๆ ทางไปสู่ภูมิเหล่านี้ก็คือกรรมนั่นเอง และสัตว์ทั้งหลาย ผู้ประกอบกรรมทำทางไปสู่ภูมิต่าง ๆ ย่อมมีกายและจิตใจประกอบกันเป็นสัตว์บุคคล กายนั้นประกอบด้วยธาตุต่าง ๆ จิตใจก็มีอัธยาศัยต่าง ๆ กัน ทั้งอัธยาศัยเป็นต้นที่เรียกว่าอินทรีย์ ของบางคนก็หย่อน บางคนก็ยิ่ง อัธยาศัยที่ยิ่งนั้นเกิดจากประกอบธรรมปฏิบัติมีสมาธิเป็นต้น การบำเพ็ญธรรมปฏิบัตินั้น ก็มี เศร้าหมองบ้าง ผุดผ่องบ้าง แล้วแต่จะปฏิบัติผิดหรือถูกวิธี แต่เมื่อปฏิบัติให้ถูกวิธีจนได้ฌาน ซึ่งเป็นสมาธิอย่างสูง และญาณ ซึ่งเป็นปัญญาอย่างสูงก็อาจกำหนดระลึกนิวาส คือที่อาศัยในหนหลังได้ กำหนดรู้ความเคลื่อนและเข้าถึงชาติภพหรือภูมิต่าง ๆ กันโดยกรรมได้จนถึงรู้จักทำอาสวะให้สิ้นไปในที่สุด.

สำหรับในชั้นสามัญ ท่านก็สอนให้อยากทำความดีไว้ ยึดถือความดีไว้ สั่งสมให้เป็นบารมีอยู่ในจิตเพื่อต่อสู้กับอาสวะอันเป็นฝ่ายชั่วอันเก็บไว้ จะปล่อยทิ้งความดีเสียมิได้ แต่ความอยากดีนั้น ถ้ามากเกินไปก็เป็นทุกข์เดือดร้อน จำจะต้องระงับเสีย เช่นเดียวกับสงบระงับความอยากชั่ว ท่านจึงสอนให้บำเพ็ญสมาธิ คือทำใจให้ตั้งมั่นแน่วแน่อยู่ในอารมณ์อันเดียว จนจิตสงบจากความฟุ้งซ่าน และให้บำเพ็ญปัญญา คือทำความรู้จริงให้เกิดขึ้นจนรู้จักอาสวะและทำอาสวะให้สิ้น.

พระพุทธเจ้าทรงมีพระญาณ คือพระปรีชาหยั่งรู้ตั้งแต่เบื้องต้น นับตั้งแต่ฐานะอฐานะ จนถึงวิมุติหลุดพ้นเพราะสิ้นอาสวกิเลส ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า พระตถาคตเจ้ารู้ยิ่งเอง แจ่มแจ้ง เจโตวิมุติ ความหลุดพ้นด้วยอำนาจใจ ปัญญาวิมุติ ความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งปัญญา ที่ไม่มีอาสวะ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลายในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ แม้ข้อนี้เป็นพละของพระตถาคตเจ้า ซึ่งได้ทรงอาศัยปฏิญญาฐานะของหัวหน้า บันลือสีหนาทยังพรหมจักรให้เป็นไปในบริษัททั้งหลาย.

ใครเล่า เป็นผู้รู้จบเลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้าซึ่งได้มีพระปรีชาญาณหยั่งรู้และสอนให้รู้ตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงที่สุดทุกข์.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปตามตำบลต่าง ๆ ในแคว้นโกศล ได้เสด็จถึงนิคมของชาวกาลามะมีชื่อว่าเกสปุตตะ พวกชาวบ้านในนิคมนั้นได้ทราบว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมา และเขาลือกันกระฉ่อนว่าพระองค์เป็นพระอรหันต์แสดงธรรมไพเราะยิ่งนัก จึงได้พากันไปเฝ้าเป็นอันมาก แล้วได้กราบทูลว่า ได้มีนักบวชหลายพวกผ่านมายังนิคมนี้ พวกหนึ่งก็แสดงยกย่องลัทธิศาสนาของตน หมิ่นแคลนลัทธิศาสนาอื่น อีกพวกหนึ่งมาก็กล่าวเหมือนอย่างนั้น จึงพากันสงสัยลังเลว่าถ้อยคำของพวกไหนจริง ของพวกไหนเท็จ พระ-พุทธเจ้าตรัสว่า ควรที่จะสงสัยลังเลเพราะเกิดขึ้นถูกฐานะ ต่อจากนั้นก็ได้ตรัสแนะนำมิให้

เชื่อถือด้วยอาการ ๑๐ อย่าง คือ ด้วยฟังตาม ๆ กันมา ๑ ด้วยถือสืบต่อกันมา ๑ ด้วยอ้างว่าได้ยินมาอย่างนี้ ๑ ด้วยอ้างตำรา ๑ ด้วยเหตุที่ตรึกตรองเอา ๑ ด้วยนัยตามที่คาดคะเนเอา ๑ ด้วยคิดเอาตามอาการ ๑ ด้วยต้องกับความคิดเห็น ๑ ด้วยเห็นว่าผู้พูดเป็นผู้ควรเชื่อ ๑ ด้วยเห็นว่าเป็นพระเป็นครูของตน ๑ ต่อเมื่อได้พิจารณาให้รู้ด้วยตนแล้วจึงควรเชื่อถือคือเมื่อรู้ว่าเป็นการไม่ดีมีโทษ ก่อทุกข์เดือดร้อน ก็ให้ละเว้น แต่เมื่อรู้ว่าเป็นการดีมีคุณก่อสุขประโยชน์ จึงทำ พระพุทธเจ้าได้ทรงยกเอาโทษและคุณสองฝ่ายเปรียบเทียบกัน ในฝ่ายโทษ ได้ทรงยกความโลภโกรธ หลง และกรรมของคนที่โลภโกรธ หลง แล้ว ขึ้นแสดง คือฆ่าเขาบ้าง ลักของเขาบ้างเป็นต้น ในฝ่ายคุณได้ยกความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง และกรรมของคนที่ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ซึ่งตรงกันข้ามขึ้นแสดง เป็นการเปรียบเทียบให้เห็นได้ในปัจจุบันว่า ฝ่ายไหนเป็นอย่างไร และฝ่ายไหนควรเว้น ฝ่ายไหนควรทำ ในที่สุดได้ทรงสอนให้แผ่เมตตาจิตเป็นต้น ไปในสัตว์ทั้งหลายอย่างกว้างขวางและตรัสว่าผู้ที่มีจิตใจไม่มีเวร ไม่คิดเบียดเบียนใคร มีใจไม่เศร้าหมอง มีใจบริสุทธิ์ เพราะประกอบด้วยเมตตาไมตรีจิตเป็นต้น ย่อมได้ความอุ่นใจ ๔ ประการ คือ ๑. ถ้ามีโลกหน้าและมีผลของกรรมดีกรรมชั่ว เราก็จักไปเกิดดี ๒. ถ้าโลกหน้าและผลของกรรมดังกล่าวไม่มี เราก็รักษาตนให้เป็นคนไม่มีเวรไม่มีทุกข์ มีสุขอยู่ในปัจจุบันชาติ ๓. ถ้าการทำบาปเป็นบาป เรามิได้ทำบาป จึงไม่ต้องเป็นทุกข์ ๔. ถ้าการทำบาปไม่เป็นบาป เราก็เป็นผู้บริสุทธิ์.

เรื่องนี้แสดงลักษณะของพระพุทธศาสนา ซึ่งไม่กล่าวย่ำยีศาสนาอื่น และสอนไม่ให้เชื่อ แต่สอนให้พิจารณาตามเหตุผล จึงทนทานต่อปัญญาพิสูจน์ของคนทุกสมัย หมายความว่า ยิ่งพิจารณาด้วยปัญญาก็ยิ่งเห็นจริง.

ใครเล่า เป็นผู้สอนให้ไม่ต้องเชื่อ แต่ให้ใช้ปัญญาพิสูจน์เอาเองเลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

ในสมัยเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวันใกล้กรุงสาวัตถีในโกศลรัฐ ได้มีบุคคลผู้หนึ่งในชนบทสู่ขอธิดาของตระกูลหนึ่งในกรุงสาวัตถีให้แก่บุตรของตน ตกลงกันกำหนดวันประกอบพิธีมงคลเรียบร้อยแล้ว ต่อมาเขาได้ถามอาชีวก (นักบวชจำพวกหนึ่ง) ผู้เป็นที่นับถือของตนว่า วันนั้นฤกษ์ดีหรือไม่ อาชีวกโกรธว่าไม่ถามตนเสียก่อนกำหนดวันกันแล้วมาถามภายหลังจึงกล่าวว่า วันนั้นฤกษ์ไม่ดี อย่าทำมงคล ถ้าทำจะเกิดมหาวินาศ พวกเขาก็พากันเชื่อ เมื่อถึงวันนัดก็ไม่ไปเพราะกลัวจะเกิดมหาวินาศ.

ส่วนทางฝ่ายหญิงซึ่งได้เตรียมการมงคลทั้งปวงไว้แล้วรออยู่ ไม่เห็นฝ่ายชายมาก็พากันโกรธ เพราะได้ตกลงวันกันไว้ ได้ตระเตรียมสิ่งทั้งปวงสิ้นเปลืองไปเป็นอันมาก ทั้งเป็นการเสียหน้าแก่ฝ่ายหญิง จึงได้ยกธิดาให้แก่ชายในตระกูลอื่นซึ่งเป็นผู้ขอรับแทน ได้ประกอบพิธีมงคลตามที่เตรียมไว้ เสร็จเรียบร้อยกันไปในวันนั้นเอง.

ครั้นวันรุ่งขึ้น พวกฝ่ายชายที่สู่ขอไว้ก่อน จึงพากันไปก็ถูกพวกฝ่ายหญิงด่าว่าขับไล่ให้กลับ พวกฝ่ายชายก็โต้ตอบ เกิดวิวาทกันขึ้นแต่ก็ไม่ได้หญิง เพราะเขายกให้แก่คนอื่นไปแล้ว ต้องพากันกลับข่าวเรื่องอาชีวกนั้นทำการทำนายทายทักเป็นอันตรายแก่การมงคลปรากฏไปทั่วนครจนทราบถึงหมู่ภิกษุ.

พระพุทธเจ้าได้ทรงทราบจากหมู่ภิกษุ ก็ได้ตรัสเล่าเรื่องทำนองเดียวกันที่เกิดเพราะถือฤกษ์ยามผิด ๆ ในอดีตกาล แก่ภิกษุทั้งหลายแล้วตรัสประทานโอวาทแปลความว่า "ประโยชน์ล่วงเลยคนเขลาผู้มัวถือฤกษ์อยู่ ประโยชน์เป็นฤกษ์ของประโยชน์ ดาวทั้งหลายจะทำอะไรได้"

ตามพระพุทธโอวาทนี้แสดงว่า อันฤกษ์งามยามดีนั้น ก็คือประโยชน์ที่จะพึงได้ ถ้าเสียประโยชน์ก็ชื่อว่าเสียฤกษ์ ฉะนั้นโดยที่แท้ประโยชน์จึงเป็นฤกษ์ของประโยชน์ มิใช่ดวงดาวที่ไหน ส่วนการที่เชื่อดวงดาวไปอย่างหลง ๆ จนถึงพากันเสียประโยชน์ต่าง ๆ บางทีผู้ทำนายทายทักเองก็ถูกจับตัวไปลงโทษ นี่แหละเรียกว่าฤกษ์ไม่ดีหรือว่าฤกษ์มหาวินาศ.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในที่อื่นอีกโดยความว่า "ทำดีเวลาเช้าเป็นฤกษ์ดีเวลาเช้า ทำดีเวลากลางวันเวลาเย็น เป็นฤกษ์ดีในเวลากลางวัน เวลาเย็น" เป็นต้น รวมความว่าทางพระพุทธศาสนาถือว่า 'ประโยชน์เป็นฤกษ์ของประโยชน์โดยแท้'

ใครเล่า เป็นผู้รู้ฤกษ์ที่ถูกต้องเลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

สมัยเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวนารามกรุงสาวัตถีอนาถบิณฑิกเศรษฐีได้ไปเฝ้ากับสหายเป็นอันมาก กราบทูลว่า สหายเหล่านี้เคยนับถือพระพุทธศาสนาเมื่อเสด็จมาคราวก่อน ครั้นเสด็จไปแล้ว ก็กลับไปนับถือศาสนาเดิม พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมยกบุคคลสองจำพวกคือพวกที่ถือฐานะที่ไม่ผิด กับพวกที่ถือตามตักกะ (คิดส่าย ซึ่งมักจะผิด) ดังเรื่องที่มีมาแล้วในอดีต.

ครั้งหนึ่ง ในนครพาราณสีสมัยเก่าแก่ ได้มีนายกองเกวียนสองคน ซึ่งคุมหมู่เกวียนเดินทางไปค้าขายในแคว้นต่าง ๆ คราวหนึ่งกำหนดจะออกเดินทางพร้อมกัน แต่ทั้งสองฝ่ายได้มาพบปรึกษา มีความเห็นตรงกันว่า จะไปพร้อมกันเป็นการไม่สะดวก นายกองเกวียนคนที่หนึ่งจึงขอให้นายกองเกวียนคนที่สองเลือกเอาว่าจะออกก่อนหรือหลัง นายกองเกวียนคนที่สองเห็นว่าออกเดินทางก่อนจะได้เปรียบกว่า เพราะจะได้ชิงขายสินค้าได้ก่อนเป็นต้น จึงเลือกออกเดินทางก่อน นายกองเกวียนคนที่หนึ่งก็ยินยอม เพราะเห็นว่าออกเดินทางทีหลัง ก็ได้เปรียบอีกด้านหนึ่งเหมือนกัน เช่นไม่ต้องเสี่ยงภัยทีแรกและพลอยใช้สิ่งที่พวกไปก่อนได้ทำใช้และทิ้งไว้ ฝ่ายนายกองเกวียนคนที่สองได้คุมกองเกวียนออกเดินทางไปก่อน ได้ตระเตรียมบรรทุกน้ำไปเป็นอันมาก ในเมื่อจะเข้าเขตที่กันดารน้ำ ครั้นเดินทางเข้าไป ได้มีพวกยักษ์คือคนป่าที่ดุร้ายมาล่อลวงว่าข้างหน้ามีน้ำบริบูรณ์ นายกองเกวียนก็คิดเชื่อล่วงหน้าไปว่าเป็นความจริง จึงให้เทน้ำที่มีอยู่แล้วทิ้งทั้งหมดเพื่อให้เกวียนเบา ครั้นเดินทางต่อไปจนสิ้นเวลาเดินทางก็ไม่พบน้ำ พากันอ่อนเพลียทั้งคนและโค

สิ้นกำลังหลับไปทุกคน ก็ได้ถูกพวกคนป่าพากันมาทำร้ายถึงแก่ความตายทั้งหมด ครั้นล่วงมาอีกกึ่งเดือน นายกองเกวียนคนที่หนึ่งได้นำกองเกวียนออกเดินทางเมื่อจะเข้าเขตที่กันดารน้ำ ก็ให้ตระเตรียมน้ำไปอย่างเพียงพอ และได้ถูกคนป่ามาล่อลวงเช่นเดียวกัน แต่นายกองเป็นผู้ฉลาด ไม่ยอมหมายน้ำบ่อน้ำ และไม่เห็นท่าทางว่าข้างหน้าจะมีน้ำ ทั้งไม่มีวี่แววว่าฝนจะตก จึงไม่ยอมให้เทน้ำทิ้ง ให้บรรทุกน้ำเดินทางต่อไป ก็ไม่พบว่ามีน้ำที่ไหนเลย เมื่อสิ้นเวลาเดินทางก็พากันหยุดบริโภคและพักผ่อน แต่ได้วางอารักขาอย่างเข้มแข็ง พวกคนป่าก็ไม่กล้าจู่โจมเข้ามาทำร้ายนายกองเกวียน ได้ควบคุมกองเกวียนเดินทางไปค้าขายโดยสวัสดิ์ตลอดทาง.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสสรูปความเป็นพระพุทธโอวาทว่า " คนจำพวกหนึ่งถือฐานะที่ไม่ผิด ส่วนคนอีกจำพวกหนึ่งคิดส่าย ไปถือฐานะที่สองคือที่ผิด ผู้มีปัญญารู้ฐานะทั้งสองนี้ สิ่งใดไม่ผิด ก็พึงถือเอาสิ่งนั้นเถิด" พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมจนชนเหล่านั้นมองเห็นความจริงในพระพุทธศาสนาอย่างไม่ผิดพลาด จึงได้นับถือเป็นสรณะโดยไม่เปลี่ยนแปลงอีกต่อไป.

ใครเล่า เป็นผู้สอนไม่ให้หมายน้ำบ่อหน้าเลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระพุทธเจ้า ทรงสอนไม่ให้เกียจคร้าน ให้ขยันหมั่นเพียร เมื่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งทิ้งความเพียร ก็ทรงตักเตือนให้เกิดสติเพื่อทำความเพียรต่อไป ดังเรื่องเล่าในอดีตว่า –

ครั้งหนึ่ง ได้มีพ่อค้าเกวียนหมู่หนึ่งเดินทางผ่านทะเลทราย ซึ่งไม่มีน้ำและร้อนจัดอย่างยิ่ง จนไม่สามารถจะเดินทางไปในเวลากลางวันได้ ต้องเดินทางในเวลากลางคืน เมื่ออรุณขึ้นแล้ว ก็หยุดจอดเกวียนให้เป็นวงกลม กางผ้าคลุมเป็นหลังคา หุงต้มบริโภคกันแล้ว ก็พักหลับนอนกันภายในกระโจมเกวียน ครั้นถึงเวลาค่ำก็ออกเดินทาง

ต่อไปใหม่ ได้ปฏิบัติดังนี้จนเกือบจะผ่านพ้นทะเลทรายนั้น บังเอิญคืนวันที่จะผ่านพ้นนั้น คนดูดาวนำทาง ซึ่งได้มีความอิดโรยมาเป็นเวลาหลายวัน ได้นั่งหลับไปในเกวียนที่นำหน้า โคก็พาหมู่เกวียนย้อนกลับมาทางเก่าอีก ครั้นสว่างขึ้นก็กลับมาพบที่เก่าซึ่งได้หยุดพักเมื่อวันก่อน พอดีน้ำและฟืนที่เตรียมไว้หมดสิ้น พวกชาวเกวียนต่างอิดโรยและหมดหวัง นั่งเป็นทุกข์กันอยู่ ฝ่ายนายกองเกวียนยังไม่ยอมหมดหวัง จึงเที่ยวเดินสังเกตดูพื้นที่ซึ่งเป็นทรายไปทั้งหมด ได้เห็นพื้นที่ทรายแห่งหนึ่งมีต้นหญ้าขึ้นอยู่บ้าง คิดว่าน่าจะมีน้ำอยู่ตรงนั้น จึงสั่งให้พวกชาวเกวียนช่วยกันขุด เมื่อขุดลึกลงไปยังไม่พบน้ำก็ช่วยกันขุดต่อไปอีกจนถึงแผ่นหินดาล ก็พากันสิ้นหวังเลิกขุดต่อไป ฝ่ายนายกองเกวียนได้ลงไปสังเกตดูที่แผ่นหินนั้น ก้มลงจรดหูฟังที่แผ่นหิน ได้กำหนดเสียงว่าจะมีกระแสน้ำ จึงได้สั่งให้คนรับใช้ประจำตัว พยายามขุดแผ่นหินอีกสักครั้ง คนรับใช้นั้นได้พยายามขุดเจาะแผ่นหินลงไปจนทะลุเป็นช่องสำเร็จ ก็ได้มีน้ำพุ่งขึ้นมา พวกชาวเกวียนทั้งหมดก็ได้ใช้ไม้แอกเกวียนเป็นต้นที่ไม่ต้องการ ทำฟืนหุงต้มบริโภค และได้เดินทางผ่านพ้นไปโดยสวัสดี.

เรื่องนี้สอนให้รู้คุณของความเพียร ว่าเมื่อทำกิจที่ควรทำอะไรก็ตาม ถ้าประสบอุปสรรค ไม่ละความเพียรเสีย ก็อาจผ่านพ้นไปได้ ฉะนั้น เมื่อยังมีเรี่ยวแรงอยู่ ก็ควรเพียรเรื่อยไป.

พระพุทธเจ้าได้ทรงปรารภเรื่องนี้ ตรัสพระโอวาทว่า " ชาวเกวียนไม่เกียจคร้านพากันขุดในทางทราย ได้พบประปาใต้บาดาลที่มีน้ำในที่นั้น ผู้รู้ซึ่งประกอบด้วยกำลังเพียรก็ฉันนั้น เป็นผู้ไม่เกียจคร้าน พึงได้ความสงบแห่งหทัย."

ใครเล่า เป็นผู้สอนให้มีความเพียรเลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

ทางพระพุทธศาสนาแสดงโทษของความโลภอยากได้ ซึ่งเป็นมูลเหตุให้ประกอบการทุจริตต่าง ๆ และความโลภนั้นเมื่อมีมากเกินควร ก็ทำให้เสื่อมจากลาภที่จะพึงได้อีกด้วย ดังเรื่องในชาดกเรื่องหนึ่งว่า

ได้มีพ่อค้าสองคนในเสริวรัฐ ข้ามทะเลไปค้าขายยังเมืองอริฏฐบูร แบ่งถนนกันค้า มีตระกูลเศรษฐีตกยากตระกูลหนึ่ง สิ้นทั้งทรัพย์ทั้งคน ยังมีเหลืออยู่แต่ย่าและหลานสาว ซึ่งต้องรับจ้างทำงานเลี้ยงชีวิต ได้มีถาดเก่าแก่ใบหนึ่งอยู่ในเรือน มีฝุ่นละอองจับสกปรกวางทิ้งไว้ไม่ได้ใช้สอย รวมอยู่กับพวกภาชนะที่เปรอะเปื้อน พ่อค้าคนหนึ่งได้เดินร้องขายเครื่องประดับผ่านมา หลานสาวจึงบอกย่าให้เรียกเข้าไปในเรือน หยิบถาดที่ไม่ได้ใช้นั้นออกบอกขายเพื่อซื้อเครื่องประดับ พ่อค้ารับถาดมาเอาเข็มขีดตรวจดูรู้ว่าเป็นถาดทองคำมีค่ามาก ก็เกิดความโลภอยากจะได้ด้วยวิธีให้เสียเงินซื้อน้อยที่สุด จึงพูดขึ้นว่า ถาดเก่านี้ราคาไม่ถึงสิบสตางค์ วางทิ้งไว้ เดินออกไป คิดว่าจะวกกลับมาซื้อให้ถูกที่สุด. ต่อมาพ่อค้าคนที่สองได้เดินร้องขายเครื่องประดับผ่านมาอีก หลานสาวก็บอกย่าเรียกเข้ามาบอกขายถาดนั้นเช่นเดียวกัน พ่อค้าคนหลังนี้เป็นคนตรง ตรวจดูถาดแล้วรู้ว่าเป็นถาดทอง ก็บอกให้ย่าและหลานทั้งสองทราบ และตีราคาสูงลิ่ว ย่าและหลานก็มีความดีใจ จึงยกถาดทองให้แก่พ่อค้า โดยพ่อค้าให้ทรัพย์ที่ตนมีอยู่ทั้งหมด ขอชักไว้เพียงเป็นค่าเรือเดินทาง และสิ่งของที่จำเป็นบางอย่างเท่านั้น แล้วรับถาดทองโดยสารเรือเดินทางกลับไป. ฝ่ายพ่อค้าคนแรกหวนกลับมาอีกเที่ยวหนึ่ง คิดว่าคราวนี้ย่าและหลานจะต้องขายให้ด้วยราคาถูกที่สุด แต่ครั้นมาถึงก็ไม่ได้พบถาด ทั้งถูกย่าและหลานด่าว่าเป็นคนหลอกลวง เพราะถาดทองแท้ ๆ กลับว่าเป็นถาดเก่า พ่อค้านั้นเกิดความเสียใจเป็นกำลัง ทั้งมีความโกรธแค้นพ่อค้าที่ได้ถาดทองไปเป็นอันมาก รีบวิ่งตามไปยังท่าเรือ เพื่อจะทำร้ายแย่งชิงถาดทองจากพ่อค้าที่ได้ไปนั้น แต่ก็ไปไม่ทัน เรือออกไปเสียแล้ว ตะโกนเรียกให้เรือกลับ เรือก็ไม่กลับ ยิ่งคิดก็ยิ่งเสียดายและยิ่งเสียใจจนถึงแก่ความตายที่ท่าเรือนั้นเอง.

เรื่องนี้สอนให้รู้ว่า "โลภมากลาภหาย" แต่แม้จะได้ลาภมาด้วยความโลภ เป็นลาภทุจริต ก็เป็นลาภร้อน แทนที่จะได้ความสุขกลับได้ความทุกข์เพราะลาภ ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนให้ละความโลภ และตรัสว่า "ความโลภเป็นอันตรายแห่งธรรมทั้งหลาย."

ใครเล่า เป็นผู้แสดงโทษความโลภ และสอนให้ละความโลภ เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

อันคนที่อยู่รวมกันเป็นหมู่จำต้องมีเจ้าหน้าที่ทำการต่าง ๆ ในหมู่สงฆ์ก็เช่นเดียวกัน พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งให้สงฆ์เลือกภิกษุที่มีคุณสมบัติอันเหมาะสม เป็นเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์ในส่วนต่าง ๆ ถ้าได้ผู้ที่ไม่เหมาะสมก็เกิดความยุ่งยาก ในประเทศชาติที่นับว่าเป็นหมู่ใหญ่ ก็จำต้องได้เจ้าหน้าที่ผู้มีคุณสมบัติเหมาะสม ปฏิบัติหน้าที่ทั้งหลาย ถ้าได้ผู้ที่ขาดคุณสมบัติ เช่น ขาดความรู้ความสามารถ ซ้ำยังเห็นแก่ลาภผล ก็อาจก่อให้เกิดความเสื่อมเสียแก่ส่วนรวม แรงสินบนอาจทำให้ตีราคาเมืองเท่ากับข้าวสารทะนานเดียว ดังเรื่องต่อไปนี้

ครั้งหนึ่ง พระราชาพรหมทัตพระองค์หนึ่งในกรุงพาราณสี ได้ทรงตั้งเจ้าหน้าที่ตั้งราคาซื้อสินค้าไว้คนหนึ่ง คือ บรรดาสินค้าที่มีผู้นำมาขายในเมืองนั้น ถ้ามีพระประสงค์ก็ต้องขายแก่พระองค์ ตามราคาที่เจ้าหน้าที่ของพระองค์ตั้งให้ พ่อค้าไม่อาจตั้งราคาขายเอง เจ้าหน้าที่นั้นเป็นคนฉลาดสามารถในการดูและตั้งราคาสินค้า ทั้งเป็นคนตรง ของถูกก็ตีราคาถูก ของแพงก็ตีราคาแพง พระราชาไม่พอพระหทัยว่าราคาแพงไป จึงถอดเจ้าหน้าที่ผู้นั้นออกจากตำแหน่ง ทรงตั้งคนอื่นแทน เจ้าหน้าที่คนใหม่ไม่มีความรู้ความสามารถเหมาะสมแก่ตำแหน่ง แต่เป็นคนรู้จักประจบประแจงให้เป็นที่ชอบใจองเขจ้านาย เก็งพระทัยพระราชาว่าคงโปรดให้ซื้อของให้ได้ทั้งดีทั้งถูก จึงมักตั้งราคาสินค้าถูก ๆ ซึ่งพ่อค้าก็จำต้องขายให้ คราวหนึ่งตั้งราคาม้าห้าร้อยตัวเท่าข้าวสารทะนาน

เดียว พ่อค้าม้าได้นำม้าเหล่านั้นมาจากชนบทภาคเหนือ เมื่อถูกตั้งราคาให้อย่างนั้นมีความเสียใจ ไปหาเจ้าหน้าที่คนเก่าปรับทุกข์ให้ฟัง เจ้าหน้าที่คนเก่ามีความสงสารได้แนะอุบายให้ พ่อค้าม้าได้ไปติดสินบนเจ้าหน้าที่ผู้ตีราคา ให้ทำตามความประสงค์ของตน เจ้าหน้าที่ผู้นั้นเป็นคนเขลาอยู่แล้ว ซ้ำยังเป็นคนโลภอีกด้วย จึงยอมรับสินบน ทั้งสองก็พากันไปเฝ้าพระราชาอีก พ่อค้าม้าทูลว่า ม้าทั้งหมดนั้นราคาเท่าข้าวสารทะนานหนึ่งทราบแล้ว แต่ใคร่จะทราบราคาของข้าวสารทะนานหนึ่ง ขอได้โปรดให้ตั้งราคา ว่าข้าวสารทะนานหนึ่งนั้นราคาเท่าไร พระราชาโปรดให้เจ้าหน้าที่ผู้นั้นตั้งราคา เขารับสินบนเข้าไปแล้ว จึงตั้งราคาว่าข้าวสารทะนานหนึ่งนั้น ราคาเท่ากับเมืองพาราณสีทั้งภายในและภายนอก เจ้าหน้าที่คนเก่าซึ่งเป็นผู้ออกอุบายได้เฝ้าอยู่ด้วย จึงทูลขึ้นว่า 'สมราคานี่กระไร ข้าวสารทะนานหนึ่งราคาเท่าเมืองพาราณสี และม้าห้าร้อยตัวราคาเท่าข้าสารทะนานหนึ่ง' พระราชาทรงละอายพระทัย โปรดให้ถอดเจ้าหน้าที่ผู้นั้นออก ตั้งคนเก่าเข้ารับตำแหน่งเดิมต่อไป.

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้เลือกบุคคลผู้มีคุณสมบัติเหมาะสม คือ มีความรู้ความสามารถ ปราศจากอคติต่าง ๆ ให้เป็นเจ้าหน้าที่ทำการของหมู่.

ใครเล่า เป็นผู้สั่งสอน วางหลักในการเลือกบุคคลให้รับหน้าที่อย่างถูกต้องเลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระพุทธเจ้า ทรงวางหลักพระพุทธศาสนาไว้ ๓ ข้อ ดังที่ทราบกันอยู่โดยมาก คือ ละความชั่ว ทำความดี และ ชำระจิตของตนให้ผ่องใส ดูก็เป็นหลักง่าย ๆ แต่ในการปฏิบัตินั้น ต้องมีความละเอียดอ่อนอีกเป็นอันมาก จะต้องมีกำลังใจที่จะเอาชนะใจของตนเอง และจะเอาชนะเหตุการณ์แวดล้อมต่าง ๆ บางทีมีกำลังใจที่จะละความไม่ดี และทำความดีในชั้นแรก แต่ครั้นประสบอุปสรรคก็เกิดความท้อถอยท้อแท้ใจ อุปสรรคนั้นมีต่าง ๆ เช่น เห็นว่าไม่มีผลตอบแทน ไม่ได้รับสนับสนุน ถูก

เยาะเย้ยริษยา ขัดขวาง ทำให้หมดกำลังใจ อุปสรรคเหล่านี้ นอกจากเป็นอันตรายต่อความดีแล้ว บางทียังทำให้ละเว้นความดี ไปประกอบความไม่ดี เป็นการตอบโต้ไปเลยก็มี ผลก็คือความเสื่อมเสียเดือดร้อน ดังที่ได้ยินเล่าว่า คนขับรถบางคนมีปรกติขับรถด้วยความระมัดระวังเป็นอย่างดียิ่ง ต่อมาได้ถูกพวกเพื่อน ๆ เย้ยหยัน ว่าขับเป็นเต่า หรือใช้น้ำมันตราเต่า ทีแรกก็เฉย ๆ แต่เมื่อได้ยินบ่อย ๆ เข้า ก็เกิดความโกรธคิดว่าจะต้องแสดงฤทธิ์เต่าบินให้ดูบ้าง จึงทิ้งความระมัดระวังอย่างที่เคยมี ขับรถรวดเร็วเพื่อแก้คำสบประมาทของเพื่อน ต่อมาไม่ช้า เขาก็ประสบผลร้ายแห่งการขับรถเร็วโดยประมาท ดังที่ทราบกันอยู่.

ทางที่ถูกควรจะต้องเอาชนะอุปสรรคในทางที่ชอบ และพยายามรักษาส่งเสริมความดีของตน คิดให้เห็นว่าเราทำความดีก็เพื่อความดี มิใช่เพื่อให้ใครชม ใครจะชมหรือติ เราก็ยังไม่ควรรับหรือปฏิเสธ ควรนำมาคิดสอบสวนตัวเราเองดู เพื่อแก้ไขตัวเราเองให้ดีขึ้น แต่ไม่รับมาเป็นเครื่องหลอกลวงตัวเอง ว่าวิเศษเพราะเขาชม หรือเลวทรามเพราะเขาติ เขาจะว่าอย่างไรก็ช่างเขา เราจะดีหรือไม่ดีก็อยู่ที่การกระทำของเราเอง โดยมากอุปสรรคต่าง ๆ เป็นเรื่องหยุมหยิมเล็กน้อยไม่มีสาระ แต่มักจะรับเข้ามายึดถือเป็นอารมณ์กวนใจให้เดือดร้อนไปเอง จนถึงให้ทอดทิ้งความดี ถ้าเป็นอย่างนี้ก็ไม่ใช่เป็นความฉลาด แต่เป็นความเขลาของเราเอง และทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าเป็นผู้แพ้ ส่วนการชนะนั้นก็มิได้ประสงค์ให้ชนะในทางก่อเวร ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ว่า "ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้แพ้ย่อมนอนเป็นทุกข์" แต่มุ่งให้เอาชนะตนเอง คือชนะจิตใจที่ใฝ่ชั่วของตน และเอาชนะเหตุการณ์แวดล้อมที่มาเป็นอุปสรรคแห่งความดีเพื่อที่จะรักษาและเพิ่มพูนความดีของตนให้ยิ่ง ๆ ขึ้น ในข้อนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ว่า "พึงชนะความโกรธด้วยความไม่โกรธ พึงชนะความไม่ดีด้วยความดี"

ใครเล่า เป็นผู้สอนให้ชนะโดยชอบเลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

บัดนี้ ได้มีผู้สนใจศึกษาพระพุทธศาสนากันมาก เพราะเมื่อความรู้ในด้านต่าง ๆ เจริญขึ้น ผู้มีความรู้ก็ยิ่งตระหนักในความจริงของพระพุทธศาสนา เช่น ความรู้ในทางจิตแพทย์ได้แสดงว่าโรคหลายอย่างมีสมุฏฐานจากจิตใจ ดังเช่นที่เรียกว่า (Psychosomatic Illness) แพทย์บางท่านได้กล่าวสมุฏฐานของโรคดังกล่าวว่า เกิดจากความวิตกทุกข์ร้อน ความเคร่งเครียดในการงานเกินไป และความเดือดร้อน เป็นต้น เช่น พ่อค้าบางคนวิตกทุกข์ร้อนไปว่าจะขาดทุน หรือการค้าจะขัดข้องประการต่าง ๆ ทั้งที่การค้าของตนกำลังดำเนินไปโดยปรกติ แต่ก็วิตกทุกข์ร้อนไปเอง บางคนทำการงานอย่างเคร่งเครียดตลอดวัน แถมมีใจหงุดหงิดเกี่ยวกับเรื่องนั้นเรื่องนี้ หรือคนนั้นคนนี้ ไม่มีการพักผ่อนหย่อนใจตามสมควร หรือบางคนประสบความขัดข้องวิบัติเกี่ยวกับการเงิน หรือเรื่องทางครอบครัวเป็นต้น มีความเดือดร้อนเหล่านี้ก็ทำให้เกิดโรคได้.

ภาวะทางจิตใจ (ดังที่เรียกว่า Emotions) ย่อมส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่อาจสังเกตได้ทางร่างกาย เช่น อาการหน้าซีดหรือหน้าแดง ซึ่งเกี่ยวแก่ภาวะทางจิต การอาเจียน หรือหน้ามืดอันเกิดจากภาวะทางจิตใจที่ไม่สบาย เพราะเห็นโลหิต ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่กระเพาะอาหารจนถึงอาเจียน เมื่อเกิดภาวะทางจิตใจไม่ชอบก็ทำให้กล้ามเนื้อตึงเครียด เพราะว่ากล้ามเนื้อแสดงอาการรับกับเครื่องกระตุ้นเตือนทางจิตใจ โดยเฉพาะที่เกี่ยวแก่เส้นโลหิต ดังเช่น ปวดศีรษะ เพราะการเดินของโลหิตภายใน หรือภายนอกกระโหลกศีรษะไม่สะดวก เนื่องจากตื่นเต้นทางประสาทเป็นต้น แม้โรคผิวหนังหลายอย่างก็พบว่าเป็นผลของภาวะทางจิตใจ เช่น โกรธ เกลียด ตื่นเต้น โรคเหล่านี้ต้องรักษาทางจิตใจด้วย เช่น ระงับความวิตกทุกข์ร้อน พักผ่อนหย่อนใจให้หายความตึงเครียด ยอมเผชิญเหตุการณ์ต่าง ๆ.

หลักปฏิบัติทางจิตนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ และได้ทรงแสดงไว้โดยครบถ้วน ดังในพระสูตรหนึ่งได้ทรงแสดงว่า ตัณหา (ความอยาก) เป็นโรคเสียดแทงใจ เป็นลูกศรเสียบใจ ทำจิตใจให้โลภโกรธ หลง ให้วิตกทุกข์ร้อน เช่น เคร่งเครียดเดือดร้อน

เป็นต้น เมื่อจิตกระสับกระส่าย กายก็กระสับกระส่าย และได้ทรงแสดงวิธีปฏิบัติ คือ ทรงสอนให้มีขอบเขตของกรรม หรือพฤติกรรมทุกอย่าง (ศีล) และทรงสอนให้อบรมสมาธิ คือ ทำใจให้สงบตั้งมั่นในอารมณ์อันเดียว เป็นการสงบความวิตกทุกข์ร้อน และเป็นการพักผ่อนใจไปด้วย กับทรงสอนให้เจริญเมตตาแผ่ไมตรีจิตออกไปยังคนอื่นสัตว์อื่น เป็นการระงับความโกรธ เกลียด และยังมีวิธีอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก ผู้ปฏิบัติอบรมจิตทางพระพุทธศาสนา จึงอาจได้รับความสุขทั่วทั้งทางใจ และทางกาย.

ใครเล่า เป็นผู้สอนให้ปฏิบัติทางจิตให้ได้รับผลสูงสุดเลิศล้ำเหมือนพระ-พุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

การพัฒนาซึ่งมีความหมายถึงการสร้างเสริมปรับปรุงให้ดีเจริญขึ้น เป็นกิจที่ควรทำ เพราะบ้านเมืองจะบังเกิดความเจริญ ก็ด้วยการพัฒนาในส่วนต่าง ๆ ที่ยังด้อยความเจริญอยู่ แต่ก็ต้องพัฒนาคนด้วย ในการพัฒนาคนก็จำต้องพัฒนาให้ถึงจิตใจ ถ้าคนมีจิตใจไม่เจริญ ก็ยากที่จะพัฒนาส่วนอื่น ๆ ให้เกิดผลสำเร็จได้.

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงหลักธรรมสำหรับพัฒนาบุคคล ทั้งทางกายและทางจิต คือ ได้ทรงบัญญัติพระวินัยไว้สำหรับบรรพชิต (ผู้บวช) และสำหรับคฤหัสถ์ เพื่อเป็นบรรทัดฐานแห่งความประพฤติ ทรงแสดงธรรมสำหรับบุคคลทุกชั้นทุกจำพวก เพื่ออบรมจิตใจ และปัญญา.

พระวินัยนั้นเมื่อศึกษาดูตลอดแล้ว จะพบข้อแนะนำให้ประพฤติตนเป็นคนดีในทุก ๆ ด้าน ทั้งจะได้พบข้อแนะนำเกี่ยวแก่สุขลักษณะอนามัย ความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความมีมารยาทดี อันรวมเรียกว่าสมบัติผู้ดี หรือสมบัติคนดีอย่างบริบูรณ์.

ส่วนพระธรรมเป็นเครื่องอบรมจิตให้มีมนุษยธรรม รู้จักเคารพในสิทธิแห่งมนุษยชนทั่วไปให้ประกอบด้วยเมตตาธรรม ตลอดถึงในสัตว์เดรัจฉาน และให้มีหิริ (ความละอายใจต่อความชั่ว) โอตตัปปะ (ความเกรงกลัวต่อความชั่ว) ทั้งให้รู้จัก

รักษาจิตใจ รู้จักทำความสงบให้แก่จิตใจ รู้จักทำใจให้เป็นสมาธิ นอกจากนี้พระธรรมยังเป็นเครื่องอบรมปัญญา คือ ให้รู้จักบาปบุญคุณโทษ ให้รู้จักตนเอง ไม่หลงตนลืมตน เพราะมัวเมาไปในโลกิยสมบัติต่าง ๆ ตลอดถึงให้มีความรู้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น หลักพัฒนาคนของพระพุทธเจ้าเหล่านี้เป็นเครื่องพัฒนาบุคคล ให้เป็นอริยบุคคล หรืออารยชน คือ คนเจริญ.

คิดดูง่าย ๆ คนที่ไม่มีสมบัติผู้ดี ไม่มีหิริโอตตัปปะ มีจิตใจทีทราม ซ้ำยังหลงตนเองด้วยอำนาจมัวเมาต่าง ๆ จะเป็นคนเจริญได้อย่างไร.

ใครเล่า เป็นผู้วางหลักธรรมเป็นเครื่องพัฒนาคนอย่างเลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระพุทธเจ้า ทรงมีพระนามบทหนึ่งว่า 'จักขุมา ผู้มีจักษุ' ซึ่งท่านได้แสดงว่าได้ทรงมีจักษุ ๕ ประการ คือ

๑. มังสจักขุ ตาเนื้อ หมายความว่า ทรงมีพระเนตรแห่งพระวรกายสมบูรณ์แจ่มใส ไม่เป็นโรคหรือบกพร่องพิการ ทอดพระเนตรเห็นรูปทั้งหลายเป็นอย่างดี.

๒. ทิพจักขุ ตาทิพย์ หมายถึงตาใจ ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายอันหมายถึงสัตวโลกทั้งปวง ว่าเป็นไปตามกรรม ที่ทุก ๆ สัตว์บุคคลได้ทำไว้ สรุปลงว่าผู้ที่ทำดีก็ไปดี ผู้ที่ทำชั่วก็ไปชั่ว หรือว่าผู้ที่มาดีหรือชั่วในบัดนี้ ก็เนื่องมาจากกรรมดีหรือชั่วที่ตนทำไว้.

๓. ปัญญาจักขุ ตาปัญญา หมายถึงได้ทรงรู้ทรงเห็นไญยธรรม (ธรรมที่พึงรู้) ด้วยปัญญาโดยตรง คือ ได้ตรัสรู้อริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ สรุปลงในเหตุและผล ทะลุปรุโปร่ง ไม่ติดขัด จึงทรงล่วงพ้นทุกข์ด้วยประการทั้งปวง.

๔. พุทธจักขุ ตาพุทธะ หมายถึงได้ทรงมีพระญาณ หยั่งรู้นิสัย อุปนิสัย

ของเวไนย (ชนที่พระองค์จะทรงแนะนำได้) ว่ามียิ่งหย่อนต่าง ๆ กัน และทรงแสดงธรรมสั่งสอนตามสมควรแก่นิสัย อุปนิสัย ของแต่ละบุคคล ยังผลให้เกิดมีพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัท สืบต่อมาจนบัดนี้.

๕. สมันตจักขุ ตาโดยรอบ หมายถึงได้ตรัสรู้ธรรมทั้งปวง เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัพพัญญุตญาณ แปลว่า ญาณ คือ ความรู้ทั้งหมด ดังมีเรื่องเล่าว่า ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปยังสีสปาวัน (ป่าไม้ประดู่ลาย) ได้ทรงกำใบไม้ขึ้น ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบไม้ในกำพระหัตถ์กับใบไม้ในป่าประดู่ทั้งหมด ข้างไหนจะมากกว่ากัน พวกภิกษุก็กราบทูลว่า ใบไม้ในป่าประดู่มากกว่า ใบไม้ที่ทรงกำขึ้นแสดงเพียงหยิบมือเดียวเท่านั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า ธัมมะที่พระองค์ได้ตรัสรู้ ก็เหมือนอย่างใบไม้ในป่าประดู่ทั้งหมด ส่วนธัมมะที่ทรงแสดงสั่งสอนเหมือนอย่างใบไม้ในกำพระหัตถ์ คือ เป็นเพียงส่วนน้อย แต่ธัมมะที่ควรรู้ควรเห็น พระองค์ก็ได้ทรงแสดงแล้ว ฉะนั้นแม้จะไม่ได้ทรงแสดง แต่ข้อที่สาวกสาวิกา หรือพุทธศาสนิกชนทั่วไปควรรู้ควรเห็นก็ได้ทรงแสดงไว้แล้วทั้งสิ้น เพียงพอที่ทุกคนจะประพฤติปฏิบัติให้ได้รับผลตั้งแต่ขั้นต้นจนถึงขั้นสูงสุด.

สำหรับภูมิสาวก ก็มุ่งให้มีมังสจักขุ ทิพจักขุ และปัญญาจักขุทุกคน เมื่อปฏิบัติตามแนวทางพระพุทธศาสนาก็อาจจะได้จักษุทั้ง ๓ นี้.

ใครเล่า เป็นผู้มีจักษุ และสอนให้มีจักษุเลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

ร.พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร
นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา ๑๙/๕/๒๕๐๘

蘇文沛仁兄靈右

吾公道範古風流　四十年來結契深
濟急扶危真鮑叔　雅誼多情如伯仲
噩耗驚傳人琴杳　悲傷悵惘無了時
靈床一掬知己淚　願君早日化鶴臨

許桐甲敬題

蘇文沛先生千古

善舉夙欽崇德行留芳僑社範
儀型猶宛在高山流水還人思

福建會館理事長蘇廷芳

家文沛先生千古

齒德兼尊儀型足式
箕疇備福蘭桂騰芳

泰國蘇氏家族敬輓

蘇文沛先生千古

誠愼爲人市井咸欽盛德
音容隔世經營痛失老成

華僑報德善堂董事長陳振敬拜輓
副董事長鄭午樓

蘇文沛先生千古

海外久蜚聲僑界同稱眞長輩
生前多善舉湄南痛失老成人

潮州會館主席蘇君謙敬輓

憶亡叔

蘇建勳

人無不死，此世之定律，然茅盾之世人，往往甚且始終在幸生憎死，除些少歷歷神經欠全，及唯吾之英雄外概皆無不談死色變，總之，人命關任你幸之憎之，死神斷不絲毫苟且失職，刻正而臨之。

亡叔文沛之撒手，以理勢論之，實覺未免為時過早，花甲將過而未值，哀哉惜哉。

亡叔自壯即浸身藥界，故對於養生之道，堪稱已深得其奧，兼之友儕甚至于侄輩中亦頗多醫藥中能者，是次舊疾復發，雖各皆竭盡所能以赴，亦終未証效，此或命也。

人死留名，亡叔為一好好先生美譽屢為儕輩及幼輩所樂道，處於侄輩之立場上言，敢信大凡曾與　亡叔邂逅或週旋者，莫不讚同而鮮有異議，縱然，亡叔之處世，侄輩未敢領之以「先他人之憂而憂，後他人之樂而樂」，然其一貫之和親睦鄰，以至於待人接物之豪爽氣度，實不容輕易抹煞，再者，就家訓而言，按照國人之傳統作風親長者每每以嚴肅為條，然亡叔則循依咻咻善誘之法，務求幼輩，始終能保自尊而作自省，進而漸去已非善哉。

總之，亡叔之一生造就，雖無東征西伐南戍北就之炙噲史蹟，然在外竟能獲譽良友，在內則為不二之善長，人生有此亦無愧矣。

永別了

蘇文龍

「死有重於泰山，死有輕如鴻毛」人生是非常奇妙的，空空而來，空空而去，就在一生之中，各人扮演着不同的角色，所謂仇敵分明，演得有聲有色，最後的末日，定要撕手西歸，不管他是貧富，大家都走着相同一條路，從搖籃到墳墓去，所以人生應轟轟烈烈做有益人羣的事，吾國國父孫中山先生，其勉人，「應立志做大事」，不做大官，其主旨亦注意爲人羣，爲大家謀幸福，以表明做事不存個人自己而做，乃爲人羣公衆利益而做也。

這個生老病死過程中，人生不過數十年光景，非常短促，人們不知而來，不知而去，也未知其所住，在尋常的日子，吾們或許沒有甚麽深得的感想，但一旦聽到有人忽然死亡，我們會立刻面對那一面的鏡子，而照見人生真面目，而愴然地錯愕，這是生離死別了，昔三國魏延驚倒孔明燈，孔明嘆曰，死生有命，不可得而禳也，所謂萬事不由人做主，一心難與命爭衡，人類社會中，每分鐘也有人的誕生和死亡，至於萬物及宇宙，也要經過新陳代謝而滅亡。

吾以有二個餘月不見面，此次回歸曼谷，那天二月十三日下午仝內子往朱拉隆功醫院去探病，他的精神很佳，有談有笑，吾們談得很投機，一談就半天，辭別之時，他還有依依不捨之意，唉！怎知道這便是最後一次最有情感的流露，我做夢亦想不到這一別竟成永訣！

吾聽到逝世的惡耗時，吾雖然胸頭跳動，心情驚愕，我總不相信他很快就離開人間，這是不是事實，可是晴天霹靂，不幸的消息，確實已二月十五日早病逝醫院，不勝感痛，只有把眼淚倒在心裏。

如今，你兒女經已長大成人，有的任教授，有的在政界及商界，有的在警界，各任其職，這美滿的家庭，死者有知，當可含笑於九泉，並保佑他們前程永進。

吾又想起了你，我怎麽排遣悲痛呢？今提起禿筆，亂寫一扁聊表我們對你的一點無盡哀思，永遠紀念着。

世事遷移，滄桑屢變，而先生所參加之商業，竟有一部份，遭受不良影响，如振泰豐銀信局及振生隆佣行，因環境及人事關係，均先後宣告結束。而把作藥房，自遷往花會廠之後，亦因地址發生問題，致將門市部收歇，僅餘批發部繼續營業而已。

先生生平為人，急公好義，厚道寬和，私生活極爲嚴肅。對有關國家社會之事，無不盡心服務，出錢出力，絕不後人，詎至中年以後，因操勞過度，致患高血壓病症，時愈時發，不能再任繁劇。嗣遵醫生囑咐，謝絕一切，安居休養。至二五〇六年，突然中風，尚幸未至惡化，經年餘調治之後，漸見康復。孰料天有不測風雲，至二五〇八年春，舊病復發，竟至不起，於二月十五日，疾終朱拉隆功醫院。遂由家屬人等，將先生遺體，移至越貼素彝佛寺，治理喪事。先生生前交游甚廣，噩耗傳出後，各方親友人士，先後貢臨弔祭，同表哀悼。家屬方面，擇吉於五月廿三日，在越貼素彝佛寺，爲先生遺體，舉行火葬典禮。使先生英靈，得獲長期安息。

先生身後，遺子二女四：長女秀梅，留學美國專習經濟學會計學碩士，現任泰國農林大學教授。次女秀如，為把作藥房營業主任。三男建藥，任職本京洛士利洋行，機械部主任。四女秀儂，任職於本京軍人銀行。五女秀瓊，為曼谷衛生局化驗藥師。六男建國，於二五〇七年，不幸夭折。七男建民，畢業警官學校，現為春武里府警官。先生身後子女，均能卓然自立，服務社會人羣，深合先生爲人宗旨。斯即古人所謂：積善降祥，哲人有後。先生有知，亦可以無憾矣。

二四七〇年(民國十六年)，先生與同埠李昇發號之女公子金香女士結婚。雙方家長。素具良好交誼，由是更進一步，成爲兒女姻親。婚後琴瑟靜好，家庭和睦，先生以是，無內顧之憂，用能集中精神，對付事業，且利用公餘時間，閱讀國內外著名書報，及定期刊物，藉以增加人生常識。先生天資聰穎，治事精勤，在學習上，頗有進益，尤其對現代潮流，更有正確之認識。爲此，常有向外尋求發展之志向。

二四七五年(民國二十一年)，壁南公於一夕之間，因急病逝世。不久之後，泰政府當局，將國內各處大公司酒廊，收歸國有，而坤興公司之大酒廊，亦同時宣告結束。內外形勢，爲之一變。先生適於此時，就坤興戲院舊址，改爲新星電戲院，向曼谷各影片公司，接租中西名片，常川放映。經先生悉心擘劃，銳意經營，故業務蒸蒸日上，頗極一時之盛。

二四八一年(民國二十七年)，先生與次兄文音，聯同翁清彬及丘卓然郭耀河諸君，於曼谷耀華力路，合創興中有限公司西藥行。由股東會推舉先生，爲首任經理，主理藥行業務。先生向外發展之願望，至此始告實現。

先生對西方醫藥深合科學原則，極爲信仰。自入興中藥行理事之後。對西藥方面得窺其中門徑，感益興趣。遂於二四八四年，自創把作西藥房於石龍軍路，附設製藥部，專售各種成藥，而先生之夫人及子女，遂由萬崙移至曼谷同住。同時又與陳培南許應潮　許桐甲　許松滿諸君，合股開創振泰豐銀信局於三聘街，先生被舉爲董事長。

戰爭和平後，先生與長兄文紹及許桐甲君，在萬崙合創振生隆油較，嗣又在曼谷創設振生隆佣行，兼泰南船務，自置美南泰汽輪，川走曼谷至泰南各府。此一時期，先生之事業，得心應手，如日中天，蓋已達全盛之際矣。

蘇文沛先生事略

石之凱

蘇文沛先生諱振源，祖籍中國廣東省，饒平縣隆都區，侯邦新鄉。父壁南公，早歲來泰，幾經奮鬥，卒成大業，於泰南萬崙埠，創設坤興公司大酒廊，兼營火礱，霜廠，及鑛山等，業務繁多，規模宏大。母梁太夫人，秉性仁慈，持家有道，教子有方，素為埠鄰所欽仰。

先生於二四四八年（前清光緒三十一年）誕生於萬崙埠，童年返梓，省視伯父及諸戚族。同時入鄰鄉所辦學校肄業，接受祖國文化，後來先生對於救國之熱誠，及辦學之認真，莫不育孕於此。至弱冠之年，學業告一段落，始回泰國，侍奉雙親，承歡膝下，克盡子責。

壁南公有子六人女一人，先生行三，其長兄文紹，次兄文音，並為人中之傑，分掌火礱及鑛山職務，均能獨當一面，而先生則任總行司庫之職，與長次兩兄，同為壁南公之得力助手，亦即為坤興公司之高級幹部。由是對各部門業務，皆獲得長足之發展，而壁南公亦以是得有餘力，服務各種公衆事業。將其畢生心血，致力於埠中唯一文化機關　啓蒙學校（即陶英學校之前身）。培植我僑子女，作育英才，成績卓著，至今尚為埠衆所稱道。然當時壁南公已屆高齡，除對學校主持大計之外，其他常務，多由先生代任其勞。蓋先生此時，正值青年有為，兼且性格謙和，虛懷若谷，待人接物，態度真誠，故能與校方人士，水乳交融，發揮合作精神。此一階段之啓蒙學校校務，朝氣蓬勃，確有相當進步。

典範長存

悼念文沛宗先生

蘇君謙

在我國一輩的朋友中，來泰經商的，大概可分為兩種，一種是生長祖國，成年後才梯山航海，南渡謀生，憑赤手空拳，創立基業，一種是生長泰國，從小回家鄉受教育，長大後再來泰，繼承父業，發揚光大，文沛宗先生即屬於後者。

文沛宗先生原籍廣東省饒平縣隆都侯邦新鄉人，父宗友公為泰南萬崙埠殷商，其手創之蘇坤興公司大酒廊，兼營火礱，霜廠，錫山，輪船等業務，營業發達，遠近知名，宗友公生有六子一女，先生排行第三，自幼返國受教育，年未弱冠，即重來泰國，初在萬崙埠蘇坤興號，助父經營生意，繼來曼谷，以求發展，先後與朋友輩合創與中藥房，振生隆佣行，振泰隆批局，述甲奔森林公司，又自創把作西藥房，艱苦奮鬥，畢生盡瘁，孜孜經營，不計成敗，為一典型的誠實商人。

先生秉性仁慈，為人慷慨，憐貧恤老，友愛宗親，而為善不欲人知，從不沽名釣譽，求之當世，實為難得，先生商戰卅年，而所謀多不順遂，慨此乃時也命也，固不能以成敗論英雄也。

比年因商場失意，心情抑鬱，卒為二豎所乘，醫藥罔効，終於二月十五日以心臟病，逝世於朱拉隆功醫院，噩耗傳出，戚友悲悼，蓋以宗族失一健者，僑社少一好人，惟先生雖死，其生平誠實經商，忠厚待人之行狀，則為友輩所樂道，正所謂精神不死，典範長存也。

先生身後，遺妻一子二女四，子女均已長成，且能克紹箕裘，善人有後，先生固可瞑目於九泉矣。

蘇文沛先生哀思錄